

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Əlyazması hüququnda

Rəsulova Gülnar Şərif qızı

**Mövzu: «Bazar münasibətləri şəraitində fondların və
ehtiyatların uçotunun təkmilləşdirilməsi»**

İxtisas: İİ-01.02.00-«Mühasibat uçotu və audit»

Magistr dissertasiyası

İxtisasın şifri və adı

İİM – 060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisasın şifri və adı

İİM – “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və
audit”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Ə.A.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n., prof. Ə.İ.Daşdəmirov

“Mühasibat uçotu və audit”

kafedrasının müdiri

i.e.d., prof. S.M.Səbzəliyev

Bakı – 2016

M ü n d ə r i c a t

Giriş	3
Fəsil I. Milli Mühasibat Uçotunun tətbiqi şəraitində müəssisədə fond və ehtiyatların uçotunun təşkili məsələləri	
1.1. Müəssisənin fond və ehtiyatlarının mənbələri, onların məzmunu və əhəmiyyəti.....	8
1.2. Müəssisədə fond və ehtiyatların mənbələrinin yaradılması və istifadəsi qarşısında duran vəzifələr.....	14
1.3. Müəssisədə yaradılan fond və ehtiyatların mənbələrinin müasir vəziyyəti.....	18
Fəsil II. Bazar iqtisadiyyatının tələbləri ilə əlaqədar olaraq müəssisənin fond və ehtiyatlarının məzmunu və uçotunun təkmilləşdirilməsi problemləri.	
2.1. Nominal (nizamnamə) kapitalının yaranması və uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	21
2.2. Ehtiyat kapitalının yaranmasının məqsədi və uçotunun təkmilləşdirilməsi	34
2.3. Əlavə kapitalın uçotunun təşkili xüsusiyyətləri və yaxşılaşdırılması yolları	38
2.4. Müəssisələrdə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunun təşkili məsələləri	41
Fəsil III. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin xüsusi təyinatlı fondlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi	
3.1. Xüsusi təyinatlı fondlar haqqında anlayış	49
3.2. İstehlak və yığım fondları uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	52
3.3. Xüsusi təyinatlı fondların yaradılması və istifadə edilməsi uçotunun təkmilləşdirilməsi	60
3.4. Məqsədli maliyyələşmələrin və daxil olmaların və qarşıdakı ödəmələr üçün ehtiyatların uçotu	69
Nəticə və təkliflər.....	80
İstifadə olunan ədəbiyyatların siyahısı.....	83

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müəssisənin fond və ehtiyatlarının üzərində sahibkarlığın inkişafı məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində makroiqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə sənayedə istehsalın dinamik inkişafının təmin edilməsi xalqın maddi rifahının yaxşılaşdırılmasının, sosial problemlərinin həllinin əsasını təşkil edir.

İqtisadiyyatın inkişafının müasir şəraitində xarici ölkələrdə iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmlənməsi xarici kapital və texniki investisiyalar əsasında böyük miqdarda birgə müəssisələrin yaradılması respublikamızda mövcud olan uçotun bilavasitə sərbəst bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq qurulmasını tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçməklə əlaqədar olaraq respublikada müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatların sayı artmış və onlara iqtisadi müstəqillik verilmişdir.

Respublikanın təşkilatları və səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyətləri dövrü ərzində informasiya və ona elmi-metodik bazanın yaradılması, mühasibat uçotunun qurulması, maliyyə, vergi qanunvericiliyi, bank və sığorta işi sahəsində və eləcə də maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili sahəsində bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar. Bu cür problemlərin aradan qaldırılması və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş elmi-praktiki təkliflər verilməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Respublikanın mülki məəcəsinə müvafiq olaraq fond və ehtiyatların istifadəsindən, məhsulların, yerinə yetirilən işlərin, yaxud göstərilmiş xidmətlərin satışından müntəzəm olaraq mənfəət əldə etmək sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədi hesab edilir. Deyilənlərdən asılı olaraq mənfəət yaxud zərərin iqtisadi mahiyyətinin müəyyən dövr ərzində avanslaşdırılmış kapitalın istifadəsinin nəticəsi kimi müəyyən etmək olar. Burada bu cür istifadə nəticəsində əldə edilən gəliri və yaxud izafi məhsulu mənfəət, zərəri isə sahibkarlıq fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi zamanı maddiləşmiş riskin qiymətləndirilmiş dəyəri adlandırmaq olar.

Müasir dövrdə müəssisələrə daxili idarəetmə ehtiyacları üçün özünün uçot sistemini yaratmaqda tam sərbəstlik verilir. Lakin bu işdə çoxlu çətinliklər qarşıya

çıxır. Ona görə də müvafiq dövlət orqanları özlərinin təlimatları, göstərişləri və izahatları ilə həmin çətinliklərin aradan qaldırılmasında öz köməkliklərini göstərməlidirlər. Lakin ölkəmizdə mühasibat uçotunun və təhlilin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində müəssisə və firmalarda aparılan işlə kifayətlənmək olmaz. Mühasibat uçotunun və təhlilin Beynəlxalq Standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində respublikada aparılan geniş islahatlarla yanaşı, hökumət səviyyəsində mühasibat uçotunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun Milli uçot və təhlil standartlarının işlənilib hazırlanmasına və təsdiq olunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Beləliklə uçot, müxtəlif istifadəçiləri nəzarət və qərar qəbul etmək üçün zəruri informasiya ilə təmin etməlidir. Bu, özəlləşdirmənin həyata keçirdiyi, əhəlinin xeyli hissəsinin səhmdarlara çevrildiyi indiki şəraitdə daha vacibdir, mühasibat uçotu analitiklərə, menecerlərə işi informasiya vasitəsilə ilə təqdim etməklə yanaşı, müəssisənin rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirməli, xərclərin hərəkəti, qiymətin əmələ gəlməsi, aktivlərin və öhdəliklərin rentabelliği, müəssisənin maliyyə nəticələri, maliyyə vəziyyəti, ödəniş qabiliyyəti və s. haqqında dəqiq informasiyanı vaxtında müvafiq qərar qəbul edilməsi üçün əlverişli formada təqdim etməlidir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fond və ehtiyatların uçotunun təkmilləşdirilməsi iqtisad elminin qarşısında duran ən vacib problemlərdən biridir. Son illər bu problemlərin həlli iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində durmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatına və mühasibat uçotunun Beynəlxalq standartlarına keçilməsi ilə əlaqədar olaraq hesabat formalarındakı çoxlu sayda göstəricilərin ixtisar olunması və onların əvəzi və yenilərinin əlavə edilməsi uçotun və iqtisadi təhlilin ənənəvi metodları vasitəsilə həmin informasiyaları obyektiv və hərtərəfli qiymətləndirməyə imkan vermir. Belə bir şəraitdə mövcud uçot və hesabat məlumatları əsasında uçotun və iqtisadi təhlilin yeni metodikasının işlənilib hazırlanması zəruriliyi bir problem kimi meydana çıxır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu problem kompleks iqtisadi təhlilin on bir blokunun bir bölmə və xüsusilə də kapitaldan, fond və ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsinə aiddir. Kapitalın səmərəliliyin kompleks anlayış olmaqla

özündə əsas kapitaldan, dövriyyə kapitalından və qeyri-maddi aktivlərdən istifadə göstəricilərini birləşdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi müəssisəyə fond və ehtiyatların uçotunun aparılması və mövcud qaydalarını öyrənmək və tənqidi araşdırmalar əsasında onların daha da təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətlərini göstərməkdir. Bütün yuxarıda sadaladığımız problemlərin tədqiqi rəqabət mübarizəsində liderlik, məhsul, iş və xidmətlər üçün qiymətlərin maksimumlaşdırılması, iqtisadi potensialın yüksək artım prinsiplərinin təmin edilməsi, məhsul istehsalı və satışının həcmnin artımı, mənfəətin maksimumlaşdırılması və s. müəssisənin həyatı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin müsbət həlli üçün lazımdır. Tədqiqatın başlıca məqsədi sahibkarlıq üçün maksimum gəlir gətirən təsərrüfat daxili maliyyə ehtiyatlarını aşkara çıxarmaq və səfərbər etməkdir. Bu məqsədə uyğun olaraq dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsinin sosial-iqtisadi əhəmiyyətini araşdırmaq;
- Bütövlükdə Respublikada, o cümlədən ayrıca olaraq müəssisədə fond və ehtiyatların uçotunun mövcud vəziyyəti və yenidən qurulmasının obyektiv zəruriliyini əsaslandırmaq;
- Fond və ehtiyatların iqtisadi məzmununu açıqlamaq, fondların tərkibini dəqiqləşdirmək, onların mövcud vəziyyətini öyrənmək, təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək;
- Fond və ehtiyatların yaradılması uçotunu öyrənmək və onların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fond və ehtiyatların uçotunun təşkili, onların uçotunun təkmilləşdirilməsinə dair konkret təkliflər işləyib hazırlamaq.

Tədqiqat obyekti. Mövzunun işlənməsində tədqiqat obyekti Açıq Tipli Səhmdar Cəmiyyəti olan Bakı Şampan Şərabları zavodudur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sənaye müəssisələrinin bazar münasibətləri şəraitində inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar,

respublika və dünyanın aparıcı iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri və ümumiləşdirmələri təşkil etmişdir. Dissertasiya işində statistik təhlil, müqaisə, qruplaşma və müşahidə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, Bakı Şampan Şərabları zavodunun və başqa mənbələrin rəqəm məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində fond və ehtiyatların mahiyyəti və funksiyalarının hərtərəfli öyrənilməsi əsasında fond və ehtiyatların uçotu metodologiyası tənqidi araşdırılmış, onun daha da təkmilləşdirilməsinə tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- fond və ehtiyatların iqtisadi və sosial mahiyyəti hərtərəfli öyrənilmiş, onun əsas funksiyaları yeni aspektə əsaslandırılmış və buna uyğun olaraq fond və ehtiyatların uçotunun rolu, əhəmiyyəti, onların qarşısında duran vəzifələr göstərilmişdir;

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində fond və ehtiyatların hesablanması, uçotunun təşkilinin metodologiyası öyrənilərək bu sahədə olan çatışmazlıqlar müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Fond və ehtiyatların uçotunun təkmilləşdirilməsinə aid irəli sürülən nəticə və təkliflər tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətini təşkil edir. Onlardan nəinki Bakı Şampan Şərabları zavodunda, eləcə də digər müəssisə və firmalarda da istifadə edilə bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla yanaşı, işin axırında istifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısı ilə başa çatır.

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, öyrənilmə vəziyyəti təhlil edilir, məqsəd və vəzifələr göstərilməklə tədqiqatın obyektı, metodu, elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti qeyd edilir, həmçinin tədqiqatın nəticəsinin sınaqdan keçirilməsi və istifadə edilməsinin qısa şərhi verilir.

İşin birinci fəslində müəssisənin fond və ehtiyatlarının mənbələrinin uçotu və əhəmiyyəti, onların mənbələrinin yaradılması və istifadəsi uçotu qarşısında duran vəzifələr və müasir vəziyyət öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində müəssisənin nominal (nizamnamə), əlavə və ehtiyat kapitalının formalaşması qaydası, uçotu və təkmilləşdirilməsi məsələləri ayrı-ayrılıqda şərh olunmuşdur.

Üçüncü fəslində müəssisənin xüsusi təyinatlı fondlarının uçotu və təhlili, daha doğrusu, mənfəətin yığım və istehlak fondlarına yönəldilməsi və istifadəsinin təkmilləşdirilməsi geniş əhatə olunmuşdur. İşin axırında işdən çıxan nəticələr və əməli təkliflər verilir, istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı öz əksini tapır.

İş 1,5 intervalda kompyuter yazısı ilə 85 səhifədən ibarətdir. Burada 4 cədvəl verilmişdir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında 41 adda mənbə göstərilmişdir.

Fəsil I. Milli mühasibat Uçotunun tətbiqi şəraitində müəssisədə fond və ehtiyatların uçotunun təşkili məsələləri.

1.1. Müəssisənin fond və ehtiyatlarının mənbələri, onların məzmunu və əhəmiyyəti

İdarəetmənin indiki şəraitində respublikanın iqtisadi siyasətinin aparıcı həlqəsini makroiqtisadiyyatın bütün sahələrinin intensiv inkişaf yoluna keçirilməsi və ictimai istehsalın və fərdi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi təşkil edir. Dövlətin bu kursunun ardıcıl yerinə yetirilməsində bazar iqtisadiyyatının tətbiqi əsasında təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulması o cümlədən də müəssisə kollektivlərinin işin son nəticəsi ilə maddi cəhətdən marağının gücləndirilməsi mühüm rol oynayır.

Yeni cəmiyyətin qurulması işində bazara keçidin möhkəmləndirilməsinə və işçilərin maddi cəhətdən maraqlandırılmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Xalqın maddi rifah halının yüksəldilməsi bazara keçid şəraitində respublikanın siyasətinin ən yüksək məqsədidir. Ona görə də ictimai istehsalda maddi həvəsləndirmə hazırkı dövrdə ən əsas problemlərdən biridir.

Bakı Şampan şərabları zavodunda işçilərin maddi həvəsləndirilməsi 2 formada: fərdi və kollektiv formada fəaliyyət göstərir.

Şəxsi həvəsləndirmə əməyə görə bölgü prinsiplərinə əsaslanır və fərdi maraqlandırmanın əsas forması əmək haqqı sistemidir. Bu isə müəssisə ilə ayrı-ayrı işçilər arasındakı münasibəti ifadə edir.

Kollektiv maddi həvəsləndirmə ilə əməyə maddi həvəsləndirməni kollektiv formada həyata keçirir. Əgər şəxsi maddi maraq işçilərin ancaq öz əməyinin nəticəsinə iqtisadi maraq yaradırsa, kollektiv maddi-maraq isə ictimai istehsalın inkişafına iqtisadi maraq yaradır. Ona görə də müəssisənin mənafe ilə şəxsi mənafeinin düzgün əlaqələndirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Bakı şampan şərabları zavodunun işini elə qurmaq lazımdır ki, fəhlələrin qazancı məhsul istehsalının ümumi üsulları ilə uyğunlaşdırılsın, əməyin nəticələrinə müəssisə kollektivinin maddi cəhətdən maraqlandırılması təmin edilmədən bazar

iqtisadiyyatının mühüm prinsipi olan müəssisənin öz işçisi üçün məsuliyyət daşması prinsipi lazımi nəticə verə bilməz.

Hər bir işçinin onun şəxsi əməyinə görə maddi cəhətdən həvəsləndirilməsi ilə yanaşı ümumi işin nəticələrinə görə bütün kollektivin maddi marağını təmin etmək lazımdır.

Bilavasitə istehsalçıların öz əməklərinin məhsulunda onların kollektiv əməyi ilə yaradılan müəssisə mənfəətində marağın belə sıx əlaqələndirilməsi, kollektiv əmək haqqı formalarının geniş və müxtəlif şəkildə tətbiq olunması bunlar böyük iqtisadi və ictimai əhəmiyyətə malikdir. Bu ictimai mənafe ilə şəxsi mənafeyin daha düzgün əlaqələndirilməsinə imkan verir. Kollektivin hər bir üzvü görür ki, onun əmək haqqı nəinki öz şəxsi əməyi sahəsində yüksək olur, həm də ona görə ki, həmin əmək kollektivinin yüksək qazancının bir hissəsidir, bu isə quruluşun mahiyyətinə tamamilə uyğun gəlir.

İctimai formada həvəsləndirmə bilavasitə əməyin son nəticələri ilə bağlıdır və müəssisə kollektivinin mükafatlandırılması müəssisə fəaliyyətinin yekunundan asılıdır. İşçilərin maddi həvəsləndirilməsinin konkret maliyyələşmə metodunu müəssisədə istehlak fondlarının yaradılması təşkil edir. İstehlak fondları kollektiv xarakter daşıyır.

Xüsusi təyinatlı fondlar istehlak yerinə görə və bölgünün həyata keçirilməsi xüsusiyyətinə görə 2 qrupa ayrılır.

1. Həvəsləndirmə fondları (istehlak fondları)
2. İstehsalın inkişafı və təkmilləşdirilməsi fondu (yığım fondları)

Bu fondlar əsasən 2 vəzifəni həyata keçirir.

1. Maddi istehsal sferasında çalışan işçilərin və bütün respublika əhalisinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması.
2. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Bu fondun təşkili və istifadəsi istehsal kollektivi üzvlərində əməyə şüurlu münasibət ruhu aşılayır.

Müəssisənin kapital və ehtiyatlarının həcmnin genişləndirilməsi əmək məhsuldarlığının artırılması, xammal və materiallardan daha qənaətlə istifadə etməyə, məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, əsas istehsal fondları vahidinə görə

məhsulun həcmnin artmasına böyük təsir göstərir. Cəmiyyətdə əmək məhsuldarlığı nə qədər çox olarsa, fond vahidinə görə məhsulun həcmi nə qədər çox olarsa, hər ton xammaldan və materialdan nə qədər çox məhsul istehsal edilərsə, işçilərin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması üçün sərf edilən istehlak fondları bir o qədər sürətlə artır. Buradan da istehsalın yüksəldilməsində və başqa tədbirlərin görülməsində işçilərin bilavasitə maraqlı olması irəli gəlir. Zəhmətkeş bir tərəfdən işçi qüvvəsini cəmiyyət üçün sərf edir, digər tərəfdən isə tam fərdi inkişaf üçün şərait tələb edir.

İstehlak fondlarının arması ilə işçilərin real gəlirinin çoxalmasına səbəb olur.

İstehsal səmərəliliyinin yüksəldilməsində kapitalar və ehtiyatlar mühüm rol oynayır.

Mənfəət hesabına müəssisənin nominal (nizamnamə) kapitalının həcmnin genişləndirilməsi, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi və əlavə məhsul istehsalı üçün əsas yollardan biridir. Bu problemin həlli hər şeydən əvvəl müəssisə və kollektivin özündən asılıdır. Müəssisə kollektivi nə qədər intensiv işləyirsə, daxili istehsal ehtiyatlarından bir o qədər yaxşı istifadə edirlər, texniki tərəqqinin sürəti artır, əlavə məhsul istehsalı çoxalır. Təbiidir ki, belə istehsal sahələri ilə əlavə həvəsləndirməyə daha çox cəlb edilir. Buradan da qanuna uyğun olaraq kollektivin əmək haqqı sistemi, kollektiv maraqlandırma fondlarındakı bölgü münasibətləri yaxşılaşır.

Mənfəətdən nominal (nizamnamə), əlavə və ehtiyat kapitalına ayrılan vəsait normativi məhsul (və ya mənfəət) məbləğinin keçən illə müqaisəsinin hər faizindən, rentabellik səviyyəsindən, əmək haqqı fondunun məbləğindən asılıdır. Belə əlaqələndirmə ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində istehlak fondlarının təşkili, müəssisələrin istehsal və satış planları ilə əlaqələndirilməsinə imkan verir.

Kapital və ehtiyatların həcmnin yuxarıdakı amillərindən asılı olması təcrübədə özünü müsbət cəhətdən göstərir.

Beləliklə müəssisənin kapital və ehtiyatlarının təşkilini aşağıdakı ümumi prinsiplərlə əlaqələndirmək olar:

1. Kapital və ehtiyatların təşkilində mənfəətdən ayırmaların rolunun artırılması, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsində, istehsal fondlarından və əmək resurslarından səmərəli istifadə müəssisə kollektivinin marağını artırır.

2. Mənfəətdən ehtiyat və əlavə kapitala və fondlara ayırmalar sabit normativlər üzrə təşkil edilir, ayrılır ki, həmin fondlara ayrılan vəsaitin həcmi bilavasitə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrini özündə əks etdirir. Tapşırıqın artıqlaması ilə yerinə yetirilməsinə görə verilən mükafatın məbləği göstəricilərin yerinə yetirilməsinə görə verilən mükafatdan az olur.

Təsərrüfat istehsalının həyata keçirilməsi bölgü münasibətlərinin yaxşılaşması üçün bir mərhələ oldu. Bölgü münasibətlərinin yaxşılaşdırılması üçün real iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi təsərrüfatda mənfəətin həvəsləndirici rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Bazar iqtisadiyyatına qədər sənayedə mənfəətin bölüşdürülməsi sistemi ayrı-ayrı müəssisələrdə təsərrüfat hesabının möhkəmləndirilməsinə marağı və işçilərin şəxsi marağını özündə əks etdirirdi. Bu ondan irəli gəlir ki, müəssisələr mənfəətin çox hissəsini büdcəyə ödəyirdi.

İstehsalda texniki tərəqqinin həyata keçirilməsi üçün işçilərin maddi həvəsləndirilməsi və s. tədbirlər üçün müəssisənin sərəncamında az miqdarda maliyyə vəsaiti qalırdı ki, bu da müəssisələrdə təsərrüfat hesabının formal xarakter daşmasına səbəb olurdu.

3. Mənfəətdən istehlak fondlarına ayırmalar mənfəətin faktiki səviyyəsi ilə düzgün uyğunlaşdırılır.

Yeni prinsiplərin makroiqtisadiyyatda tətbiqi aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir.

1. Kollektiv maddi həvəsləndirmə sistemi təşkilinin yeni prinsiplərinin tətbiqini müəssisələrdə yeni istehsal ehtiyatlarını aşkara çıxarmağa və yüksək istehsal tapşırıqları qəbul etməyə imkan verir.

2. Bütün makroiqtisadiyyat sahələrində qənaət və qənaətçilik uğrunda, torpaq, tikili və avadanlıqlardan və dövriyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etmək, əmək məhsuldarlığının və istehsalın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi uğrunda mübarizə genişləndirilir.

3. Yeni prinsiplər əsas problemlərdən biri olan satlıq məhsulun və mənfəətin həcmi artırmaq, rentabelliyyənin səviyyəsini yüksəltmək hesabına istehsalın hesabına istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

4. Həvəsləndirmənin yeni qaydası şəxsi mənafe ilə sahibkarın mənafeini əlaqələndirir.

5. Müəssisənin həvəsləndirmənin yeni qaydasında işləməsi və kollektiv həvəsləndirmənin yeni prinsipləri işçilərin yaradıcılıq və yarış fəallığını artırır.

Müəyyən edilmiş qaydada bu fondların vəsaitinin istifadə olunmayan hissəsi ilin axırında heç bir təşkilat və büdcə tərəfindən alın bilməz. Onun qalığı gələcək ilin hesabına keçirilir və ancaq öz təyinatı üzrə istifadə edilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatının indiki sistemi istehsalın inkişafında ayrı-ayrı işçilərin maddi marağını təmin edir və müəssisə kollektivinin əməyinin nəticələrinə olan marağını artırır.

Yeni sistem həvəsləndirmədə mənfəətin rolunu xeyli yüksəldir. Həvəsləndirmə sisteminin mənfəətlə əlaqələndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu mənfəətin həcmnin artırılmasına şərait yaradır.

İstehlak və yığım fondlarına mənfəətdən vəsait yönəldilməklə bərabər, əmək haqqı fondunun və işçilərin mükafatlandırılması üçün istifadə edilir. Müəssisədə mənfəətin artırılmasına maraq yaratmaq üçün mənfəətdən istehlak və yığım fondlarına və nominal (nizamnamə), ehtiyat və əlavə kapitallara ayırmaların həddi müəyyənləşdirilir.

Təcrübə göstərir ki, müəssisə fondlarının təşkilində və istifadəsində çatışmamazlıqlar olmuşdur. Bu onunla əlaqədar idi ki, fondların təşkilindəki normativlər təkmilləşdirilmir, qruplaşdırılmış normativlər tətbiq edilmirdi. Hazırda ayrı-ayrı müəssisələr fərdi normativlər tətbiq edir və sahə və qrup üzrə fondlara iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ayırmalar normativi müəyyən edilir.

Maliyyə ehtiyatlarının bölüşdürülməsində də fondların həcmi müəyyən olunur ki, bir tərəfdən işin nəticəsini yaxşılaşdırmaqda müəssisənin daha maraqlı olmasını təmin edir, digər tərəfdən dövlətin və bütün işçilərin mənafeini düzgün əlaqələndirir. İstehlak və yığım fondlarına vəsait ayrılması sabit normativlərə əsaslanır. Normativlər müvafiq nazirliklər, baş idarə, respublikanın Nazirlər kabineti, Maliyyə Nazirliyi və Həmkarlar İttifaqı tərəfindən təsdiq olunur. İstehlak və yığım fondlarına vəsait sabit normativlər əsasında elə tərzdə həyata keçirilir ki, bu da müəssisənin işinin son nəticəsinə müsbət təsir göstərir.

Mənfəətin həcmnin belə müqaisəsi sənayedə onun həvəsləndirici rolunu tam əks etdirir. Belə ki, hazırda zərərlə işləyən və az rentabelli müəssisələr çoxluq təşkil edirlər.

Mənfəətin həvəsləndirici rolunun belə zəif olmasını mənfəətin bölüşdürülməsi və istifadə olunmasındakı çatışmamazlıqlarla izah etmək olar.

Müəssisə və təşkilatlarda təsərrüfat hesabının rolunun gücləndirilməsi bütün maddi həvəsləndirmə amilləri kompleksinin ardıcıl surətdə inkişaf etdirilməsi zərurətini doğurur. Əgər əvvəllər maddi həvəsləndirmə amilləri yalnız istehsalın həcmnin artırılmasına yönəldilmişdirsə, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində onlar yüksək son nəticələr əldə edilməsinə, istehsalın səmərəliliyinin və işin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

1.2. Müəssisədə fond və ehtiyatların mənbələrinin yaradılması və istifadəsi uçotu qarşısında duran vəzifələr.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əsas mahiyyətini inzibati idarəetmə metodlarından iqtisadi metodlara keçilməsi təşkil edir. Bu konsepsiyanın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi idarəetmənin və təsərrüfatçılıq metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

İş metodları və formaları iqtisadi inkişafın yeni şəraitinə və müasir tələblərə uyğun surətdə qətiyyətli yenidən qurmadan, əvvəlki metodlarla ictimai istehsalın inkişafında heç bir nailiyyət qazanmaq mümkün deyil.

Son illər bu istiqamətdə mühüm işlər aparılsa da hələlik istənilən nəticələrə nail olunmamış, səmərəli idarəetmə fondlarının axtarılıb, sınaqdan keçirilməsi sahəsindəki iş tam başa çatdırılmamışdır. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, «Müəssisələr haqqında qanun»-nun hazırlanması və rəhbərlik üçün qəbul edilməsi əmək kollektivlərinin mənafeyi ilə işin son nəticələri arasında əlaqə yaradılmasına, onların təşəbbüskarlıq və yaradıcılıqlarının genişləndirilməsinə, mövcud ehtiyat mənbələrindən dolğun istifadə edilməsi üçün onlarda maraq oyadılmasına mühüm təkan vermişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əməyə həvəs oyadan amillərin təkmilləşdirilməsi vəzifəsi təkcə maddi həvəsləndirmənin deyil, eyni zamanda bu həmçinin yüksək əmək nailiyyətlərinə görə işçinin və kollektivin mənəvi həvəsləndirmə probleminin təkmilləşdirilməsini əhatə edir.

Maddi amillər iqtisadi həvəsləndirmənin müxtəlif növləridir. Mənəvi amillər dedikdə isə, adətən işçinin kollektiv və ya cəmiyyət qarşısında xidmətlərinin etiraf edilməsi və bunun müxtəlif formalarda ifadə olunması başa düşülür.

Əməyə həvəs oyadan amillər cəmiyyətin xeyrinə böyük nailiyyətlər əldə etmək üçün yüksək şüurla səy göstərməkdən ibarətdir. Əməyə həvəs oyadan amillər elə bir qüdrətli qüvvədir ki, o bizim cəmiyyətimizi irəli aparır və həyatın bütün sahələrində tərəqqini təmin edir.

Xüsusi kapitalların yaradılması üçün əsas mənbə müəssisənin xalis gəliri, yəni mənfəətidir. Bu kapitalların yaradılması və onlardan istifadə edilməsi əmək kollektivinin və müəssisələrin özləri üçün maddi stimulaşdırılmasından ötrü hökumətin qərarında nəzərdə tutulmuşdur.

Maddi həvəsləndirmə təsərrüfat fəaliyyətinin ünsürlərindən biridir. İqtisadi qanunları dərk etmək əsasında maddi həvəsləndirmənin və maddi məsuliyyətin formalarını müəyyən edir və maddi həvəsləndirmənin tətbiqi qaydalarını işləyib hazırlayır. Başqa sözlə desək, istehsalın inkişafında xüsusi kapitalların işçilərin maddi maraqlılığının həyata keçirilməsinin əməli formasıdır və əmək kollektivinin əməyinin kəmiyyət və keyfiyyətinə uyğun olaraq onların mükafatlandırılmasından ibarətdir. Əmək haqqı, istehlak fondları və s. maddi həvəsləndirmənin əsas formaları olub işçinin, müəssisənin və bütün cəmiyyətin mənafeyinin tam əlaqələndirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Müasir dövrdə mülkiyyət formalarının çoxluğu ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətdə əmək fəaliyyətinə sövq edən maddi amillərin varlığı zəhmətkeşlərin həvəsləndirilməsində onlardan düzgün və bacarıqla istifadə olunması zərurətini ciddi surətdə şərtləndirir.

Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid təkcə kütlələrin əmək coşğunluğunda böyük qüvvə olsa da bazar iqtisadiyyatına tam keçmək üçün kifayət deyildir. Bunun üçün ruh yüksəkliyi ilə möhkəmlənən və əmək kollektivinin öz əməklərinin nəticələrində maddi cəhətdən maraqlı olmaq prinsipini gözləmək lazımdır.

Müasir dövrdə bazara keçid zamanı cəmiyyətdə hər bir namuslu işçinin maddi cəhətdən həvəsləndirilməsi şanlı əməyi yüksəldir, ona şan-şöhrət qazandırır, adamları yeni əmək rəşadətləri göstərməyə ruhlandırır. Maddi və mənəvi amillərin bacarıqla düzgün əlaqələndirilməsi hər kəsin könüllü və vicdanla istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olacağı, əməyin hər kəsin birinci həyatı tələbatına çevriləcəyi vaxtı yaxınlaşdırır. Lakin, belə bir adamın formalaşması üçün əməyə həvəs oyadan amillərin hər tərəfli inkişafı üçün əzmlə iş aparmaq tələb olunur.

Başqa müəssisələrdə olduğu kimi ATSC olan BŞŞZ-unda da istehlak və yığım fondlarından fəhlə və qulluqçuların rifahı naminə qanunauyğun surətdə istifadə olunur.

Müəssisədə kapitalların və fondların uçotu normal vəziyyətdədir. Burada vəzifə, onlardan istehsal kollektivlərinin, ayrı-ayrı işçilərin yüksək, rəşadətli, daha məhsuldar əməyinə görə daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir.

Məlumdur ki, maddi maraq prinsipi hər şeydən əvvəl müəssisənin fəaliyyətinin genişləndirilməsində - istehsalın inkişafında və təkmilləşdirilməsində, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, texniki-tərəqqinin sürətlənməsində, işçilərin maddi rifahının yüksəldilməsində qüdrətli amildir. Bununla yanaşı bu prinsipdən düzgün istifadə olunması böyük tərbiyəvi əhəmiyyətlidir və tərbiyəvi rol oynayır, əməyə münasibətin formalaşmasına kömək edir, əməkçilərin yaradıcı təşəbbüsünün və fəallığının güclənməsinə səbəb olur.

Maddi maraq şüura, zəhmətkeşlərin tərbiyə edilməsinə təsiri diqqətəlayiqdir. Buna görə ki, maddi marağın möhkəmləndirilməsi və inkişafının müstəsna əhəmiyyəti vardır.

Əmək haqqının həm maddi və həm də tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Əməklə onun bəhrəsi, əmək nəticələrində qazanılan yüksək nailiyyətlə alınan mükafat arasında əlaqə nə qədər sıx olarsa, bu insanları öz əməklərinə və istehsala daha şüurlu vicdanla yanaşmağa sövq edir, bazara keçid intizamın möhkəmləndirilməsinə və kütlələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafına zəruri şərait yaradır.

BŞŞ zavodunda istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsində kapitallar və fondlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kapitalların və fondların yaradılması üçün əsas mənbə müəssisənin xalis gəliri, yəni mənfəətidir. Lakin, həmin fondlarda əvvəlkindən prinsipial surətdə fərqli olan yeni əsaslı ayırmalar edilir. Ayırmaların qədəri müəssisənin illik planında nəzərdə tutulan məhsul satışının həcmindən, yaxud mənfəətin qədərindən və rentabellik səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, makroiqtisadiyyata və

əhaliyə lazım olan məhsulun satışı sürətləndikcə və mənfəət artdıqca, həmçinin planda nəzərdə tutulan rentabelliğin keyfiyyət göstəriciləri yaxınlaşdıqca kapitallara və fondlara ayırmalar nəzərə cərpacaq dərəcədə çoxalır.

Bazara keçid şəraitində maddi və mənəvi amillər qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlayır və zənginləşdirir. Maddi maraq mənəvi amillə nəinki ziddiyyət təşkil etmir, eyni zamanda onların möhkəmləndirilməsi və inkişafı üçün mühüm vasitədir. Onlar insanları cəmiyyətin xeyrinə vicdanla, bütün qüvvə və bacarığından istifadə edərək çalışmağa öyrədir.

Müəssisədə əməyə həvəs oyadan mənəvi həvəsləndirmənin aşağıdakı formalarından istifadə edilir: şərəf lövhəsinə yazmaq, təşəkkür elan etmək, müəssisənin ictimai təşkilatlarının tərkibinə seçmək və s. İstehsal qabaqcılları üçün bütün mənəvi həvəsləndirmə formaları əməyə ideya amillərinin inkişafına işçilərin əmək fəallığının yüksəldilməsinə kömək edir.

Son illərin təcrübəsindən məlumdur ki, respublikada cəmiyyətin maddi, mənəvi zəmininin yaradılmasında əmək kollektivinin maddi həvəsləndirilməsinin rolu xeyli artmışdır.

İstehsalın idarə olunması, əmək haqqının nizama salınması, bazar iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsi sahəsində iqtisadi amilin rol və səmərəsinin yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq maddi həvəsləndirmənin əhəmiyyəti də xeyli yüksəldilmişdir.

1.3. Müəssisədə yaradılan fond və ehtiyatların mənbələrinin müasir vəziyyəti.

Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə təminatı mənbələrinin tərkibində və quruluşunda əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunur. Onun maliyyə möhkəmliyini xarakterizə edən göstəricilərdən biri xüsusi kapitalın həcmi olur. Xüsusi kapitalın əsas növlərindən biri də nominal (nizamnamə) kapitaldır.

Bazar münasibətlərinin inkişaf şəraitində müəssisələr müstəqil olaraq maliyyə resurslarını yarada bilirlər, onların əsas mənbələrini mənfəət, amortizasiya ayırmaları, qiymətli kağızların satışından əldə edilən vəsaitlər, səhmdarların payları və s. təşkil edir. Həmin kapital sahibkarların müəssisəyə qoyduqları vəsaitlərin məcmusundan ibarətdir. Fond və ehtiyatların əsas əmələgəlmə mənbəyi müəssisənin mənfəətidir. Kapitallar və fondlar vasitəsi ilə mənfəətdən istifadə edilməsi mənfəətin bölüşdürülməsinin əsas istiqamətini təşkil edir.

Xüsusi təyinatlı fondlar arasında istehlak fondu əsas yer tutur. Lakin mükafatlandırma üçün olan vəsaitin hamısı bu fondun payına düşür. İqtisadi həvəsləndirmə fondlarının qədəri müəssisə tərəfindən müəyyən edilir.

Bazara keçid münasibətləri sistemi iqtisadiyyatın daha faydalı iqtisadi amillər əsasında inkişaf etdirilməsinə imkan verir. Bu prinsip rəhbərliklə müəssisə kollektivinin təsərrüfatçılığın səmərəli sürətdə əlaqələndirilməsinə şərait yaradır, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müəssisə kollektivinin maddi marağını artırır, tapşırıqların yerinə yetirilməsində rentabellik prinsiplərindən istifadə edilməsinə şərait yaradır və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin gedişində kollektivin hər üzvünün rolunun artmasına səbəb olur. Müəssisədə bazar iqtisadiyyatı təsərrüfat vahidlərinin və eləcə də hər bir fəhlənin təşəbbüskarlığının artırılmasına, tam mütəşəkkil və müstəqillik şəraitində müəssisənin normal, rentbelli işləməsinə əsaslanır.

Bazar münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Bu münasibətlər məhsuldar qüvvələrdən tam və hərtərəfli istifadə edilməsinə şərait yaradır.

Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, istehsal fondlarının geniş təkrar istehsalının təmin edilməsi daim müəyyən məbləğ maliyyə vəsaiti tələb edir. Bu tələbatın ödənilməsi imkanları bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləyən müəssisələrdə daha genişdir. Ona görə ki, bu müəssisələr istehsal üçün tələb olunan səviyyədə yığım fondunun yaradılması nəticəsində xüsusi maliyyə vəsaiti mənbəyinə malik olurlar.

İstehsalın inkişaf etdirilməsində kollektiv üzvlərinin maddi marağının artırılması özü də bazar iqtisadiyyatı prinsiplərindən biri sayılır. Çünki, nominal (nizamnamə), əlavə kapitala, yığım fondları, sosial sfera fondu, istehlak fondlarına ayrılan vəsaitlərin kəmiyyəti də əsasən, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri və istehsalın rentabelliği ilə bağlı olur. Göstərilən fondların tərkibində istehsalın faydalılığına etdiyi təsirə görə istehlak fondları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. İşçilərin tapşırılan işə səriştəli və işgüzarlıqla yanaşması və əməyə düzgün münasibətin təmin edilməsində bu fondların rolu böyükdür.

Bazar iqtisadiyyatının ən əsas prinsiplərindən biri də müəssisə və təşkilatlarla müqavilə şərtlərinə dəqiq əməl edilməsindən, istehsalın maddi və maliyyə ehtiyatlarından istifadə olunarkən plan və normativ göstəricilərinə daha ciddi əməl olunmasından, təsərrüfat və müəssisə rəhbərlərinin maddi məsuliyyətinin artmasından ibarətdir. Məsələn, müqavilə üzrə istehsalçı müəssisənin malalan təşkilatlara göstərdiyi məhsulun keyfiyyəti aşağı olarsa, dövlət standartlarına uyğun deyilsə və yaxud da nəzərdə tutulan vaxtdan gecikdirilərsə, bu istehsalçı müəssisə tərəfindən müqavilə intizamının pozulması deməkdir. Müqavilə intizamının bu cür pozulması hallarında cavabdeh şəxslər məsuliyyət daşımaqla, həmin müəssisələr mövcud olan qayda əsasında cərimə olunurlar. Belə cərimələr, əlavə ödənişlər və məhsulun aşağı qiymətə satılması müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təcrübədən özünü doğrultmuş olan bazar iqtisadiyyatı ölkənin hər yerində həvəslə tətbiq edilməkdədir. Bu da əsasən bazar iqtisadiyyatının mühüm prinsiplərindən olan maddi maraq prinsipinin

düzgün qurulmasının əsas şərtidir. Eyni zamanda, əmək haqqı cəmiyyət üzvlərinin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsinin mənbəyi olsa da, lakin yeganə mənbəyi deyil. Bazara keçid şəraitində istehlak fondu fəhlə və qulluqçuların əldə etdikləri əmək müvəffəqiyyətlərinə görə onların rifahının yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunur.

Təkrar istehsal prinsipinin müxtəlif cəhətləri arasında möhkəm qarşılıqlı əlaqə sənayenin inkişafına aid bütün məsələlərin həllini nəzərə almaqla, xüsusilə elmin nailiyyətlərini, qabaqcıl təcrübəni yaymağı lazım bilir. Onların təcrübədə düşünülmüş surətdə olunmasının nə kimi fayda verəcəyini sübut etməyə ehtiyac qalmır.

Qabaqcıl təcrübə də istənilən yerdə, istənilən zaman tətbiq edildiyi hallarda o qədər də səmərəli olmur. Hal-hazırda da qabaqcılların iş təcrübəsinin tətbiqindən bəzi süniliyə yol verilir. Geridə qalan müəssisələr qabaqcıllığın yeganə şərtini hər hansı təcrübənin tətbiqindən görürlər. Lakin onlar unudurlar ki, qabaqcıllıq zəncir həlqələri kimi bir-birinə bərkidilmiş bir çox kompleks amillərin nəticəsidir. Həmin amillər istehsalatda çalışan fəhlə və qulluqçuların işə səriştəli yanaşması, müəssisə rəhbərlərinin təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə bağlıdır. Ona görə də geridə qalmış sənaye müəssisəsinin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, onun rentabelliğini yüksəltmək məqsədi ilə tək-cə təcrübə mübadiləsi kifayət deyil. Həmin müəssisənin qabaqcıl müəssisə ilə iqtisadi şəraitinə görə bütünlüklə müqaisə etmək, geriliyin səbəbini obyektiv amillərdən və yaxud təşkilatçılıqdakı qüsurlardan ibarət olduğunu müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur.

Fəsil II. Bazar iqtisadiyyatının tələbləri ilə əlaqədar olaraq müəssisənin fond və ehtiyatlarının məzmunu və uçotunun təkmilləşdirilməsi problemləri

2.1.Nominal (nizamnamə) kapitalının yaranması və uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Nominal (nizamnamə) kapital – yarandığı və müvafiq orqanlardan qeydiyyatdan keçdiyi zaman müəssisəyə onun mülkiyyətçisi tərəfindən qoyulan vəsaitlərin məbləğidir. Bazar iqtisadiyyatına keçənə qədər Bakı şampan şərabları zavoduna lazım olan vəsaitlər dövlət tərəfindən ayrılırdı. Onların dəyəri müəssisənin nizamnaməsində əks olunurdu. Fəaliyyət prosesində nominal (nizamnamə) kapital dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilən qaydalar üzrə artırdı və ya azalırdı. Öz fəaliyyətini bazar iqtisadiyyatında aparan Bakı şampan şərabları zavodu kommersiya əsasında təşkil olunmuşdur. Bunun üçün bir neçə fiziki və hüquqi şəxslər, əmanətçi payçıların kollektivləri və ya səhmdarların korporasiyaları nominal (nizamnamə) kapitalına pul məbləğlərini və ya qiymətliyə qoymaq yolu ilə kollektiv və ya korporativ mülkiyyət yarada bilər. Fəaliyyət göstərən dövlət müəssisəsi olan Bakı şampan şərabları zavodu öz nominal (nizamnamə) kapitalını bazar iqtisadiyyatını tətbiq etməklə kommersiyaya oxşar olaraq yenidən yaradır.

Nominal (nizamnamə) kapital – istənilən təşkilatın hüquqi formalarında olan müəssisələrin istehsalat – təsərrüfat fəaliyyətinə təkan verən kapitalın start miqdarıdır. O özündə müəssisənin mülkiyyətinə sahib olmaq və sərəncam vermək hüququnu, hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsini və eyni zamanda müəssisənin istehsalat təsərrüfat fəaliyyətinin əsas mənbəyini əlaqələndirir.

Azərbaycan respublikasının 24 mart 1995-ci il və 29 iyun 2004-cü il tarixli «Mühasibat uçotu haqqında qanunlarına» müvafiq olaraq nominal (nizamnamə) kapital özündə, təsis sənədlərində müəyyən edilmiş ölçüdə, müəssisənin fəaliyyətini təmin etmək üçün onun yaradıldığı zaman iştirakçıların (mülkiyyətçilərin) əmlaka qoyduqları əmanətlərin (pul ifadəsində) məcmusunu əks etdirir. Bu kapital təsisçilər

tərəfindən pul vəsaitləri, qeyri-maddi aktivlər, əsas və dövriyyə vəsaitləri şəklində keçirilməlidir. Onun məbləği müəssisə qeydiyyatdan keçirilən zaman müəssisənin nizamnaməsində əks olunur. Nominal (nizamnamə) kapital sonra tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin, onların köhnəlməsinin, dövriyyə və pul vəsaitlərinin hərəkətinin təsiri altında dəyişməməlidir. Bu, əgər müəssisə il ərzində öz təşkilati hüquqi formasını dəyişmirsə belə olur. Əgər o dəyişirsə, misal üçün, özəlləşmə ilə əlaqədar olaraq, onda nominal (nizamnamə) kapitalın həcmi dəyişməyə icazə verilir. Bu, əmlakın qiymətləndirilməsi aktında, yeni təsis sənədlərində, nizamnamədə əks olunmalıdır. Yeni iki halda nominal (nizamnamə) kapitalın həcmi dəyişilə bilər.

Nominal (nizamnamə) kapitalın artması və ya azalması təsisçilərin (iştirakçıların) tərkibinə yeni üzvlərin qəbul olunması və ya təsisçilərin (iştirakçıların) çıxması hesabına baş verə bilər. Bu zaman nominal (nizamnamə) kapitalın yeni həcmi qeydiyyatdan yenidən keçməsi məcburidir.

Müəssisənin illik fəaliyyətinin yekunlarına baxılmasının nəticələrinə görə mülkiyyətin iclası, ümumi iclası, heyəti nominal (nizamnamə) kapitalın həcmi və ya onun bölüşdürülməmiş mənfəət, fondların qalıqları hesabına ayrılması yolu ilə və ya yeni səhmlərin buraxılması, köhnə səhmlərin nominalının artırılması, ya da əksinə, dövriyyədə olan səhmlərin miqdarının azalması yolu ilə dəyişməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Belə qərar qəbul edildiyi halda müəssisə təsis sənədlərinə müvafiq dəyişiklik aparır. Nizamnamədə dəyişiklik aparan müəssisəni qeydiyyatdan keçirən orqanın təsdiqini alan mühasibat nominal (nizamnamə) kapitalın həcmi artırır və ya azaldır.

15 dekabr 1992-ci il tarixli Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və 01 iyul 1994-cü il tarixli «Müəssisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» müəssisələrin aşağıdakı təşkilati-hüquqi formalarını nəzərdə tutur: dövlət müəssisəsi, fərdi (ailə), şərikli (tam ortaqlı) payçı və şərikli (azı bir şərik və bir payçı tərəfindən təşkil olunur) (kommandit ortaqlıqlar), məhdud məsuliyyətli müəssisələr və səhmdar cəmiyyəti. Hər bir təşkilati-hüquqi forma üçün nominal (nizamnamə) kapitalın yaradılması qaydası

qanunvericiliklə və təsis sənədləri ilə nizama salınır, bunlar nizamnamə və təsisçilərin müqaviləsi hesab olunurlar.

Dövlət (bələdiyyə) müəssisənin nominal (nizamnamə) kapitalı müvafiq büdcənin ayrılmış məbləği və ya başqa formada dövlətin (yerli şuranın) qoyduğu vəsaitlər hesabına yaradılır. İstehsalat-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisə istismara başladığı vaxtda ona əsas və dövriyyə vəsaitləri ayrılır. Bu zaman müəssisə torpaq, tikili və avadanlıqları istehsalın illik həcmi yerinə yetirmək üçün tələb olunan ölçüdə, dövriyyə vəsaitlərini isə minimum tələbat ölçüsündə müvafiq büdcədən alır.

Yeni yaradılan müəssisənin nominal (nizamnamə) kapitalı, onun təsisçiləri (iştirakçıları) tərəfindən keçirilən vəsaitlərdən toplanır. O təsisçilərin kollektiv mülkiyyəti və eyni zamanda hüquqi şəxs kimi müəssisənin mülkiyyəti hesab olunur. Bu baxımdan o, müəssisənin xüsusi vəsait fondu kimi çıxış edir. Digər tərəfdən o, hər bir təsisçinin mülkiyyəti hesab olunur. Hər birinin payı keçirilmiş məbləğlərlə və ya verilmiş vəsaitlərin dəyəri ilə müəyyən edilir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planında, nominal (nizamnamə) kapitalı mühasibat uçotunun metodikası ilə bünövrəsi qoyulmuş iki amillə əvvəlcədən müəyyən edilib: birincisi, nominal (nizamnamə) kapital ilk başlanğıcda investisiya edilmiş vəsaitlərin miqdarı deməkdir; ikincisi, nominal (nizamnamə) kapital təsis sənədlərində nəzərdə tutulan, fəaliyyətin bütün növlərində, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyələşdirmə mənbəyi deməkdir (əsas fəaliyyət, kapital qoyuluşu, qiymətli kağızlara investisiyalar, ixracat-idxalat əməliyyatları və i.a.).

Yuxarıda qeyd olunanlardan asılı olaraq uçota qəbul edilən və balansda əks etdirilən nominal (nizamnamə) kapitalın miqdarı, mütləq müəssisənin təsis sənədlərinə (bir qayda olaraq nizamnaməyə) müvafiq olmalıdır.

Nominal (nizamnamə) kapitalın vəziyyəti və hərəkətinin sintetik uçotu üçün 85№-li «Nominal (nizamnamə) kapital» passiv hesabı ayrılmışdır, onun kreditində investorlardan alınan xüsusi vəsaitlərin mənbələrinin əmələ gəlməsi əks olunur. Müəssisənin mühasibatlığı nizamnamə kapitalının dəyişilməsi ilə əlaqədar olan

əməliyyatları, təsisçilərin müvafiq qərarının dövlət orqanlarında qeydiyyatın təsdiq olunmadan əks etdirə bilməz.

Müəssisənin illik fəaliyyətinin yekunlarının nəticələrinə baxıldıqdan sonra ümumi iclas, idarə heyəti, mülkiyyətçilərin iclası nominal (nizamnamə) kapitalın həcmnin artırılması istiqamətində dəyişilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Nominal (nizamnamə) kapitalın artması bölüşdürülməmiş mənfəət, xüsusi fondların qalığı hesabına, səhmdar cəmiyyətlərində isə bundan başqa hələ həmçinin yeni səhmlərin buraxılması, köhnə səhmlərin nominalının artırılması hesabına həyata keçirilə bilər.

Nominal (nizamnamə) kapitalın azalması dövriyyədə olan səhmlərin miqdarının azaldığı və ya səhmlərin nominal dəyərinin azaldığı halda baş verə bilər.

Əgər bir qərar qəbul edilərsə, onda müəssisə təsis sənədlərinə müvafiq dəyişiklik aparır.

Nizamnaməyə dəyişiklik aparan müəssisənin qeydiyyatdan keçirən orqanın təsdiqini alaraq, nominal (nizamnamə) kapitalın artırılması və ya azaldılması üzrə mühasibat yazılışı tərtib edirlər.

Nominal (nizamnamə) kapitalın artması, nominal (nizamnamə) kapitalla keçən illərin mənfəətinin toplanmış məbləğlərini birləşdirmək yolu ilə həyata keçirilir, bu 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının ayrıca subhesabında uçota alınır. Nominal (nizamnamə) kapitalla əvvəllər mənfəətdən yaradılmış yığım fondları birləşdirilə bilər, onların uçotu 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının ayrı-ayrı subhesablarında həyata keçirilir. Belə əməliyyatları aşağıdakı yazılışlarla əks etdirmək lazımdır:

343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının 2-ci «Keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti (örtülməmiş zərər)» subhesabının debeti.

343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının 3-cü (yığım fondları) subhesabının debeti.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti.

Nominal (nizamnamə) kapitalın azalması müəssisənin ümumi zərərlərinin ödənilməsi üçün həyata keçirilə bilər. Belə hallarda aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının debeti.

801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərərlər)» hesabının və ya 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının krediti.

Səhmdar cəmiyyətinin nominal (nizamnamə) kapitalı səhmlərin nominal dəyərinin artırılması vasitəsi ilə uçotda belə yazılışla əks etdirilir:

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti.

341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərəri)» hesabının debeti.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə kapitalı)» hesabının krediti.

Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının səhmləri saxlayanlara onların dəyərinin geri qaytarılması yolu ilə azalması 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının debeti və 302sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti üzrə əks etdirilir. Belə mühasibat yazılışı ilə səhmdarların və iştirakçıların xeyrinə kreditor borcları yaranır.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı üzrə analitik uçot müəssisənin təsisçiləri (iştirakçıları) üzrə aşağıda təxmini nümunəvi forması göstərilən cədvəldə aparılır:

Cədvəl №1

№	İştirakçı, F.A.A. (təşkilat)	Razılığa əsasən payı	Vəsait keçirilib		Keçirilmənin yekunu	Keçirilməyən məbləğlərin qalığı
			Tarix, sənəd	Məbləğ		
1.	Tahirov A.İ.	1150000	05.01.15. tarixli 3 saylı kassa mədaxili orderi	1100000	1100000	50000

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi səhmdar cəmiyyətlərdə 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabına «Sadə səhmlər» və «İmtiyazlı səhmlər» subhesablarını açirlar.

Səhm, səhmdarın cəmiyyətin idarə edilməsində, onun mənfəətin və cəmiyyətin ləğv edilməsi zamanı əmlakın qalıqlarının bölüşdürülməsində iştirak etmək

hüququnu təsdiq edən qiymətli kağızdır. İmtiyazlı səhmlər səhmdar cəmiyyətində səs vermə hüququna malik deyillər, lakin səhmdara dividendləri almağa geniş hüquq, həmçinin səhmdar cəmiyyəti ləğv edilən zaman onun əmlakının bölüşdürülməsində üstünlük verirlər. İmtiyazlı səhmlər səhmdar cəmiyyəti tərəfindən nominal (nizamnamə) kapitalın 10%-dən artıq olmayan məbləğdə buraxıla bilər.

Həm sadə, həm də imtiyazlı səhmlər adlı və təqdim edənə ola bilərlər. Vətəndaşlar ancaq adlı səhmlərin sahibi hesab olunurlar. Adlı səhmlərin hərəkəti səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin qeydiyyat kitabında əks olunur. Kitabda hər bir adlı səhmlər haqqında, onun əldə edilməsi tarixini, habelə səhmdarların hər birində belə səhmlərin miqdarı haqqında məlumatları yazırlar. Təqdim edənə aid səhmlər üzrə səhmlərin qeydiyyat kitabında ancaq onların ümumi miqdarı göstərilir.

Səhmdar cəmiyyəti bir səhmdarda olan səhmlərin miqdarına (payına) məhdudiyyət edə bilərlər.

Bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə təminatı mənbələrinin tərkibində və quruluşunda əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunur. Onun maliyyə möhkəmliyi xarakterizə edən göstəricilərdən biri xüsusi kapitalın həcmi olur. Xüsusi kapitalın əsas növlərindən biri də nominal (nizamnamə) kapitalıdır.

Bazar münasibətlərinin qurulması və inkişafı şəraitində müəssisələr müstəqil olaraq özlərinin maliyyə resurslarını yarada bilərlər, onların əsas mənbələri əvvəllərdə qeyd edildiyi kimi mənfəət, amortizasiya ayırmaları, qiymətli kağızların satışından əldə edilən vəsaitlər, səhmdarların, hüquqi və fiziki şəxslərin payları və başqa haqqları, qanunvericilikdə əks olunmayan və sair daxil olmalar ola bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin əsas mənbəyini nizamnamə kapitalı təşkil edir. Bu fond onun sahibkarlarının müəssisəyə qoyduqları vəsaitlərin məcmuundan ibarətdir. Nominal (nizamnamə) kapitalının yaradılması qaydası qanunvericiliklə və təsis sənədləri ilə nizama salınır.

Məsələn, dövlət və müəssisənin nominal (nizamnamə) kapitalı onun fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin istismara başladığı vaxtdan dövlət tərəfindən büdcədən ayrılmış vəsaitlərin məbləğini əks etdirir (inşaata,

quraşdırmaya, sazlamaya çəkilən bütün məsrəflərin dəyəri, avadanlıqların, dövriyyə və pul vəsaitlərinin dəyəri).

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatının inkişafı prosesində təsərrüfatın aparılmasının yeni formaları, məsələn səhmdar cəmiyyəti, yoldaşlıq cəmiyyəti və başqaları meydana çıxır.

Səhmdar cəmiyyəti xüsusi adla təsis edilir, bərabər hissələrlə (səhmlərlə) müəyyən miqdarda bölünmüş və ancaq özünün əmlakının öhdəçiliyi üzrə cavab verən, əsas kapitalla yəni nominal (nizamnamə) kapitalla malik olan hüquqi şəxsdir. Bu könüllü birlik olmaqla, birgə fəaliyyət həyata keçirən, onun iştirakçılarının bərabərlik prinsipinə əsaslanır. Mütləq şərt – özünün əmanətini fəaliyyətinə keçirməkdən ibarətdir, daha doğrusu, səhmdar cəmiyyət – kapitalın birləşməsi deməkdir. Səhmdar cəmiyyətinin fəaliyyəti nizamnamə ilə nizama salınır. Səhmdarlar səhmdar cəmiyyətinin öhdəçiliyi üzrə tam əmlak məsuliyyəti daşıyırlar, onların məsuliyyəti onların ancaq nominal (nizamnamə) kapitalla qoyduqları əmanətlə məhdudlaşır.

Səhmdar cəmiyyəti – vəsaitləri səhmlərin buraxılması və yerləşdirilməsi vəsaiti ilə təşkil olunan iri müəssisələrin yaradılması formasıdır. Adətən səhmdar təsisatçıları kimi iri banklar, sənaye və ticarət şirkətləri çıxış edir. Ümumiyyətlə, bu cəmiyyətlər 2 qrupa bölünür:

a) səhmləri azad bazarda satmayıb, bir neçə təsisçiyə məxsus olan «bağlı cəmiyyətlər».

b) səhmləri azad satılıb alınan, «açıq», «kütləvi» cəmiyyətlər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi səhmdar cəmiyyəti açıq və bağlı tipdə olmaqla bir-birindən fərqlənirlər. Açıq tipdə səhmdar cəmiyyəti üçün səhmlərin açıq abunəsi üçün yayılması xarakterikdir; səhmlər azad surətdə bir şəxsdən başqa şəxsə keçə bilər, daha doğrusu qiymətli kağız bazarında ikinci dəfə tədavül edilə bilər.

Bağlı tipdə cəmiyyət səhmləri bazara buraxmır (satmır). Bundan başqa pay sahibi, öz payını qalan səhmdarların razılığı olmadan başqa ələ verə bilməz.

Səhmdar cəmiyyətinin qeydiyyatını sənədlər təqdim edilən vaxtdan 30 gün müddətində Respublika Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir.

Hər bir səhmdar cəmiyyəti nominal (nizamnamə) kapitala malikdir, onun həcmi SC-nin nizamnaməsində əks olunur və ancaq nizamnamənin özünün dəyişilməsi üçün nəzərdə tutulan qaydada dəyişilə bilər. Nominal (nizamnamə) kapitalının dəyişilməsi haqqında qərar, onun ümum iclas tərəfindən qəbul edilən qərar vaxtından müəyyən edilmiş qaydada Respublika Maliyyə Nazirliyinə xəbər verildikdən sonra qüvvəyə minir.

Cəmiyyət təsis olan vaxtda nominal (nizamnamə) kapital 10-a bölünən eyni cür kapital dəyərlə tarixi göstərilən adi səhmlərdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası Səhmdar Cəmiyyətləri haqqında Əsasnaməyə müvafiq olaraq, Səhmdar Cəmiyyətləri bütün səhmdarları müvafiq reyesterdə mütləq qeydiyyatdan keçirilən ancaq adlı səhmlər buraxırlar. Səhmlərin ödənilməsinə əmlak, qurğu, qeyri maddi aktivlər, digər maddi qiymətlilər, manatlarla və xarici valyuta ilə pul vəsaitləri keçirə bilərlər.

Nominal (nizamnamə) kapital vəsaitlərinin hərəkətinin uçotu 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabında həyata keçirilir. Hesab passivdir, fond hesabıdır, hesabın kredit qalığı qeydiyyatdan keçmiş nizamnamə kapitalının məbləğini göstərir; debet üzrə dövriyyə – təsisçilərin səhmdar cəmiyyətinin tərkibindən çıxan zaman nominal (nizamnamə) kapitalın azalmasını, kredit üzrə dövriyyə – qanunvericiliyə müvafiq olaraq müxtəlif səbəblərdən nominal (nizamnamə) kapitalının artmasını göstərir.

Cədvəl №2

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalı» hesabı

Nominal (nizamnamə) kapital vəsaitlərinin hərəkətinin uçotu üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi.

Hesabların debeti	Hesabların krediti
302 – Səhmdarlar və ya iştirakçılar cəmiyyətdən çıxan zaman nizamnamə fondunun azalması	Q – qeydiyyatdan keçmiş nominal (nizamnamə) fondun məbləği
335 – Səhmdar cəmiyyətinin zərərlərinin örtürülməsi üçün nizamnamə fondunun azaldılması	302 – Qeydiyyatdan keçən momentə nominal (nizamnamə) fondun yaradılması 335 – Bölüşdürülmüş mənfəət hesabına nominal (nizamnamə)

	fondun artırılması 341 – Xalis mənfəət hesabına nizamnamə fondun artırılması
--	--

301 saylı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabında əks olunan əməliyyatların uçotu 13 saylı jurnal – orderdə və yaxud 12 saylı jurnal – orderi istifadə etməklə aparılır.

Nominal (nizamnamə) kapital termini Respublikanın rəsmi normativ aktlarında və bizim mühasibat ədəbiyyatında artıq geniş tətbiq olunur. İstənilən dövlət müəssisəsinin nominal (nizamnamə) fondu son vaxtlara qədər onlara təhkim olunan əsas və dövriyyə vəsaitlərinin həcmi xarakterizə edirdi. Əsas vəsaitlərin hər cür daxil olması və ya çıxması, həmçinin onların köhnəlməsinin dəyişməsi, onda nominal (nizamnamə) fondunun artması və ya azalması haqqında qeydlərlə yola salınırdı. Nominal (nizamnamə) kapitalın tamamlanmasının əsas mənbəyini mənfəət təşkil edirdi, qalan hallarda isə büdcədən təxsisat təşkil edirdi.

Bazara keçidlə müxtəlif təşkilatı – hüquq formalarda (səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və b.) müəssisələrin yaranması ilə əlaqədar olaraq nominal (nizamnamə) kapital təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədi ilə təsis sənədləri ilə müəyyən edilən qədər pul ifadəsində onun əmlakına müəssisə sahibkarlarının qoyuluşlarının birləşməsinə özündə təcəssüm etdirir.

Nominal (nizamnamə) kapital müəssisənin xüsusi kapitalının daha möhkəm hissəsinə aiddir. Onun həcmi bir qayda olaraq özünün mülkiyyət formasını dəyişməyən müəssisələrdə il ərzində dəyişikliyə məruz qalmır. Aydındır ki, istənilən dövlət və ya bələdiyyə müəssisənin özəlləşdirilməsi nominal (nizamnamə) kapitalın təsis sənədlərində əks olunan həcmi müəyyən etmək məqsədi ilə müəssisənin əmlakının satın alınma dəyərini müəyyən edilməsini və əvvəlcədən qiymətləndirilməsini tələb edir.

Yeni yaradılmış açıq və bağlı tipli səhmdar cəmiyyətlərində nominal (nizamnamə) kapitalın əmələ gəlməsinə 12 saylı jurnal-orderdə və ya onu əvəz edən 301 saylı “Nominal (nizamnamə) kapital” hesabının kreditinin 302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı ilə müxbirləşməklə qeyd olunan

yazılış əsasında nəzarət edilir. Bu zaman belə yazılışların məzmunu yaradılan yeni müəssisələrin təşkilat hüquq formasından asılı olaraq nominal (nizamnamə) kapitalın yaranma xüsusiyyəti ilə şərtlənir, məsələn, səhmdar cəmiyyətlərində 302 saylı hesabın debeti və 301 saylı hesabın krediti üzrə yazılışı adətən səhmin edilmiş abunəsinin məbləğinə edirlər (daha doğrusu abunə kapitalının məbləğinə). Məhdud məsuliyyətli yoldaşlıq cəmiyyətlərində oxşar qeydi təsis sənədində elan edilmiş nominal (nizamnamə) kapitalın qədərinin məbləğinə aparırlar.

Təşkilat hüquqi formalarından asılı olmayaraq müəssisənin nominal (nizamnamə) kapitalla iştirakçıların qoyuluşlarının faktiki daxil olmasına nəzarəti aşağıdakı qeydlər əsasında edirlər:

a) iştirakçılar tərəfindən keçirilən pul vəsaitlərinin məbləğinə

221, 223 və b. saylı hesabların debeti.

302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

b) verilmiş binaların, qurğuların, avadanlıqların və digər tikili və avadanlıq obyektlərinin dəyərinə

111 saylı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» hesabının debeti

302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

c) təbii ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan və avadanlıqlardan istifadə etmə hüququnun verilmiş dəyərinə (onlara mülkiyyət hüququ verilmədən), həmçinin əqli mülkiyyətə əmlak hüququnun verilmiş dəyərinə

101 saylı «Qeyri maddi aktivlər-Dəyər» hesabının debeti

302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

ç) verilmiş maddi qiymətlilərin dəyərinə

201, 207 və b. saylı hesabın debeti

302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

d) başqa müəssisələrin qiymətli kağız formasında (səhm, istiqraz və rəqəsi) və digər maliyyə qoyuluşları və borcların iştirakçıların əmanətlərinin məbləğində.

183, 234 sayılı hesabların debedi

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

Yuxarıda aparılan mühasibat yazılışları nəticəsində 302 sayılı hesabın debetində əmələ gələn debet qalığı ayrı-ayrı hesabat tarixinə səhmdarların (iştirakçıların) hesabında olan borcları göstərir, həmin borclar səhmlərə hələ abunə məbləğinin tam aparıldığını və ya təsis sənədlərində elan edilmiş haqlarının qədərinin nominal (nizamnamə) kapitala tam keçirilmədiyini göstərir. Aydınır ki, iştirakçılardan onların əmanətlərinin (səhmlərin) axıracan ödəməyə vəsaitlərinin sonradan daxil olması 302 sayılı hesabın kreditində əks olunur və bu zaman nominal (nizamnamə) kapitalın həcmi dəyişir.

Maliyyə-nəzarətinin mühasibat və auditin mühüm vəzifələrindən biri – nominal (nizamnamə) kapitalı həcmnin sabitliyi prinsipinə, müəssisənin təsis sənədlərində qeyd olunan ölçüyə onun müvafiqliyinə ciddi nəzarət etməkdir. 1994-cü ildən torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkəti və onların köhnəlməsi ilə əlaqədar olan istənilən əməliyyatlar nominal (nizamnamə) kapitalın həcminə təsir etmir. Lakin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda nominal (nizamnamə) kapitalın artırılmasına və ya azaldılmasına imkan verir.

Xüsusilə səhmdar cəmiyyətlərində mühasibat uçotu və nəzarətin obyektləri aşağıdakılardan ibarətdir:

a) yeni səhmlərin buraxılması və ya əvvəllər buraxılmış səhmlərin nominal dəyərinin artırılması yolu ilə nominal (nizamnamə) kapitalın tamamlanması (artması);

b) səhmləri saxlayanlardan onların bir sıra hissəsinin alınması (ləğv etmək məqsədi ilə) hallarında və ya səhmlərin nominal dəyərinin aşağı salınması zamanı nominal (nizamnamə) kapitalın azalması.

Bu zaman nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, qüvvədə olan qanunvericilikdə müəssisənin zərərlərinin örtülməsi üçün səhmlərin buraxılması qadağan edilib. İllik hesabatə baxış nəticələrinə görə sahibkarların ümumi iclası il və ya müəssisənin başqa yuxarı orqanları tərəfindən bölüşdürülmüş mənfəətin bir hissəsini birləşdirmək yolu ilə nominal (nizamnamə) kapitalın artırılması haqqında qərar

çıxarmaq olar. Lakin nizamnamə kapitalı həcmnin dəyişdirilməsi haqqında mühasibat uçotunda istənilən qeydlər üçün ən mühüm şərt müəssisənin təsis sənədlərində dəyişikləri aparmaqla onların icra hakimiyyəti orqanında (dövlət qeydiyyat reyestrlərində) qeyd etməkdən ibarətdir. Beləliklə, «Nominal (nizamnamə) kapital» balans maddəsinin passivin I bölməsində bütün hallarda müəssisənin nizamnaməsində qeyd olunmuş məbləğlə eyni olmalıdır.

Mahiyyətə səhmdar cəmiyyət formasında yaradılan istənilən müəssisənin nominal (nizamnamə) kapital səhmlərin müəyyən sayında bölünür. Ona görə dividendlərin düzgün hesablanması və bölüşdürülməsi mövqesindən imtiyazlı səhmlərə (A və B) və sadə səhmlərə ayırmaqla hər bir səhmçi (səhmsaxlayan) üzrə 301 saylı hesabın analitik uçotunun təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uçotun belə ayrılıqda aparılması ona görə məqsədəuyğundur ki, imtiyazlı səhmlər (sadədən fərqli olaraq) müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələrindən asılı olmayaraq səhmlərin nominal dəyərində qeyd olunmuş faizlər onların saxlayanlar tərəfindən dividend olmağa təminat verir.

Nominal (nizamnamə) kapitalın vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyalar 301 saylı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabında uçotu alınır və ümumiləşdirilir. Bu hesabda təsis sənədləri ilə müəyyən olunmuş qoyuluşların (payların) və səhmlərin ilk (nominal) dəyərlə uçotu aparılır. Təşkilatlarda, qoyuluşlar üzrə iştirakçılarla, səhmdar cəmiyyətlərində isə alınmış səhmlərə görə səhmdarlarla hesablaşmaların uçotunu aparmaq üçün 301 saylı hesaba aşağıdakı subhesablar açılır:

301 - 1 «Elan edilmiş kapital»

301 - 2 «Abunə kapitalı»

301 - 3 «Ödənilmiş kapital»

301 - 4 «Götürülmüş kapital»

Səhmdar cəmiyyətləri 4-cü «Götürülmüş kapital» subhesabında səhmdarlardan alınmış öz səhmlərinin uçotunu aparır. Digər təşkilati – hüquqi formalı təşkilatlarda isə göstərilən subhesabda səhmlərin digər iştirakçılara, yaxud üçüncü şəxslərə satılmasına qədər öz iştirakçılarından alınmış paylar uçota alınır.

Bütün göstərilənlərlə əlaqədar «Nominal (nizamnamə) kapitalı» yaradılması və hərəkəti üzrə baş vermiş əməliyyatların uçotu qaydasını nəzərdən keçirək. Bunun üçün ilk növbədə 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı üzrə tərtib edilə biləcək aşağıdakı mühasibat yazılışlarına nəzər yetirək:

1. Unitar məsələlərdən başqa Nominal (nizamnamə) kapitalın qeydə alınması, yaxud onun həcmnin artırılmasının yenidən qeydə alınması (səhmdar cəmiyyətlərində bölüşdürmək üçün nəzərdə tutulan səhmin dəyəri) üçün:

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissələri» hesabının debeti

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti

2. Unitar müəssisənin Nominal (nizamnamə) kapitalın qeydə alınması üçün:

212 sayılı «Törəmə (asılı) təşkilatların qısamüddətli debitor borcları» hesabının debeti

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti

3. İştirakçıların abunə qoyuluşunun (səhm paketinin) əks etdirilməsi üçün:

DT – 301/1

KT – 301/2

4. Əlavə kapitalın vəsaitinin Nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilməsi üçün:

DT – 335

KT – 301/ 2,3

5. Xalis mənfəət hesabına yaradılmış ehtiyat kapitalı vəsaitinin Nominal (nizamnamə) kapitalın artırılmasına yönəldilməsi üçün:

DT – 334

KT – 301/ 2,3

2.2. Ehtiyat kapitalının yaranmasının məqsədi və uçotunun təkmilləşdirilməsi

Ehtiyat kapitalı gələcəkdə nəzərdə tutulmayan mümkün olan zərərlərin, itkilərin örtülməsi üçün qanunvericiliklə və təsis sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılır. Ehtiyat kapitalı müəssisənin nizamnaməsi və ya təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş miqdarda mənfəətdən ayırmalar hesabına yaradılır.

Ehtiyat kapitalı yuxarıda qeyd edildiyi kimi gözlənilməyən itkilərin (zərərlərin) örtülməsi üçün, habelə mənfəət çatışmayan vaxt investorların gəlirlərinin ödənilməsi üçün ayrılan müəssisənin xüsusi kapitalının bir hissəsini özündə birləşdirir. Məzmununa görə – bu sığorta fondudur, qanunvericiliklə və müəssisənin təsis sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılır. Fondun yaradılmasının əsas mənbəyini müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət təşkil edir. Səhmdar cəmiyyətləri bu fonda emissiya gəlirlərini (səhmlərin satışı zamanı onların nominal və satış dəyəri arasındakı fərq) keçirirlər.

Ehtiyat kapitalı üçün eyni adlı 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» adlı passiv hesab ayrılmışdır. Bu hesabın məqsədi qanunvericilik və təsis sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılmış müəssisənin ehtiyat kapitalının vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyanı ümumiləşdirməkdən ibarətdir.

Ehtiyat kapitalının mənfəətdən aparılan ayırmaların məbləğində 12 sayılı jurnal – orderdə və ya onu əvəz edən məşinoqramda aşağıdakı qeyd aparılır:

341 sayılı «Hesabar dövründə xalis mənfəət (zərər)» hesabının debeti

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti.

Yuxarıda qeyd etdik ki, ehtiyat kapitalının əsas əmələgəlmə mənbəyini mənfəət təşkil edir. Lakin, mənfəətdən ayırmalarla yanaşı səhmdar cəmiyyətlər səhmləri satan zaman onların satış qiymətinin nominal qiymətindən artıq olması nəticəsində əmələ gələn emissiyon gəlirini bu fonda keçirə bilirlər. Bu əməliyyatlar uçotda öz əksini aşağıdakı kimi tapır:

221 sayılı «Kassa» və 223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesablarının debeti

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının «Emissiyon gəliri» subhesabının krediti.

Ehtiyat kapitalının mövcudluğu və hərəkətinin uçotu 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabında təşkil olunur. Bu hesab passivdir, fond hesabıdır, kredit qalığı olur, bu ayın əvvəlinə istifadə edilməyən ehtiyatın məbləğini göstərir, debet üzrə dövriyyə – ehtiyatın ciddi müəyyən edilmiş məqsədlərə istifadəsini, kredit üzrə dövriyyə – ehtiyatın yaradılmasını göstərir.

Ehtiyat kapitalının vəsaitlərinin hərəkətinə mühasibat, audit və vergi nəzarəti həyata keçirərkən bu fondun yaradılması şəraitinə (müəssisənin təşkilatı – hüquqi formalarından asılı olaraq) ciddi riayət olunmasına, habelə bu əməliyyatların uçotda, mühasibat və vergi hesabatlarında düzgün əks etdirilməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Bu məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin (bağlı tipdə səhmdar cəmiyyətləri) və açıq tipdə səhmdar cəmiyyətlərinin ehtiyat kapitalına hesablanan mənfəətin vergiyə cəlb edilməsinin güzəştli rejimi ilə əlaqədardır. Vergi qanunvericiliyi onlara hüquq verir ki, vergiyə cəlb edilmək məqsədi üçün bu fondun təsis sənədlərində nəzərdə tutulan həcmində, lakin nominal (nizamnamə) kapitalın 25%-dən çox olmamaqla hüduda çatıncaya qədər balans mənfəətindən ehtiyat kapitalına ayırmaların məbləğini çıxırlar. Bu zaman daha bir mütləq şərtə riayət olunmalıdır: ehtiyat kapitalına ayırmalar hesabat dövründə vergiyə cəlb edilən mənfəətin 50%-dən artıq olmamalıdır.

Yoxlamalar və təftişlər göstərir ki, bəzi səhmdar müəssisələr ehtiyat kapitalına ayırmaları 801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabına (341 sayılı «Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)» hesabı əvəzinə) aid edərək, əsassız olaraq balans mənfəətini azaldırırlar. Beləliklə, ehtiyat kapitalına ayırmalar ümumi (balans) mənfəətin həcminə təsir etmir, çünki onlar vergiyə cəlb edilən mənfəətin qədərini müəyyən edən zaman mənfəətdən verginin haqq – hesabına faktiki mənfəətdən ayrıca sətirlə («mənfi» işarəsi ilə) ayırırlar.

Mühasibat, audit və vergi xidmətlərinin diqqətli baxışları təcrübədə ehtiyat kapitalı vəsaitlərinin onların öz məqsədi təyinatları üzrə deyil, başqa məqsədlərə (misal üçün, istehlak ehtiyaclarına: əməyin ödənilməsinə, maddi yardımın, müavinətin ödənilməsinə və b.) sərf edilməsi faktları aşkara çıxarılır. Onun nəticəsində bir neçə dəfə nominal (nizamnamə) kapitalın 25 % çərçivəsində ehtiyat

kapitalını yenidən tamamlayaraq, bəzi müəssisələr vergiyə cəlb olunan mənfəəti qeyri-bərabər azaldırlar.

Ehtiyat kapitalının istifadə edilməsinə 335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının debeti üzrə aşağıdakı hesablarla müxabirləşməklə aparılan qeydlər əsasında nəzarət edilir:

1. Xalis mənfəətdən ayrımlar hesabına ehtiyat kapitalı ayrıldıqda, investorlara hesablanmış dividendlərin və faizlərin ödənilməsinə, bu hesabat ilinin mənfəətinin həmin öhdəçiliyin yerinə yetirilməsi üçün kifayət etmədikdə baş verir:

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının debeti

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti.

2. Ehtiyat kapitalı vəsaitlərinin bir hissəsi hesabat ilinin balans zərərinin ödənilməsinə yönəldikdə:

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının debeti

343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərər) subhesabının krediti.

3. Qazanılmış vəsaitlərin artıq verilən əməyin ödənilməsinə artıq sərf edilmiş məsrəflərin örtülməsinə:

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının krediti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti.

Mühasibat uçotu hesabatı haqqında Əsasnamə ehtiyat kapitalı vəsaitləri hesabına (müəssisənin rəhbərinin qərarı ilə) təbii fəlakət nəticəsinə ödənilməyən itkilərin silinməsi imkanını nəzərdə tutur.

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabında uçota alınan təsərrüfat vəsaitlərinin mənbələrinin təyinatı və istifadə edilməsi əməliyyatlarının həm sintetik və həm də analitik uçotu 12 sayılı jurnal – orderdə əməliyyatların yazılışı üçün əsas kimi mühasibat arayışları, bankın çıxarışları, kassirin hesabatları və b. xidmət edir. Debet üzrə dövriyyə əvvəlcə müxtəlif jurnal-orderdən şərh olunma və rəqəsinə toplanır.

Hesabat dövrünün axırına 12 sayılı jurnal-orderin 335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabı üzrə analitik məlumatlarının əsasında illik hesabatın əlavə 5 sayılı formasının fondların hərəkəti adlı birinci bölməsi doldurulur. Aydındır ki, bu əgər həmin fondun yaradılması və istifadə edilməsi təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulubsa doldurulur.

Cədvəl №3

Ehtiyat kapitalı vəsaitlərinin hərəkəti üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi.

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabı

Hesabların krediti	Hesabların krediti
DT	KT
343-hesabat ilinin zərərlərinin örtülməsinə fondun istifadə olunması 302, 533 – mənfəət kifayət etmədikdə ehtiyat kapitalı hesabına dividendlərin hesablanması	Q– istifadə edilməmiş ehtiyat kapitalının məbləği
	341-xalis mənfəətdən ayırmalar hesabına fondun yaradılması
	801-balans mənfəətindən ayırmalar hesabına fondun yaradılması 223- əldə edilən emissiyon gəlirinin məbləği

2.3. Əlavə kapitalın uçotunun təşkili xüsusiyyətləri və yaxşılaşdırılması yolları

Əlavə kapital – maliyyə vəsaitlərinin daxili mənbələrindən biri hesab olunur, əsasən, dövriyyədən kənar aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində aşkar edilən, onların dəyərinin artması, əvəzsiz əldə edilən qiymətlilərin emissiyon gəlirinin hesabına yaradılır. Əlavə kapitalın yaradılması qaydası normativ aktlarla nizama salınır.

Yaradılması qanunvericilik və digər normativ aktlarla nizama salınan əlavəni 335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabında uçotu alırlar, hesab passivdir, fond hesabıdır, hesabın kredit qalığı yaradılmış əlavə kapitalın məbləğini, kredit üzrə dövriyyə – hesabat dövründə əlavə kapitalın yaranmasını və əlavə olunmasını göstərir, debet üzrə dövriyyə isə – normativ sənədlərlə nəzərdə tutulan müstəsna hallarda, yəni, əmlak əvəzsiz verildikdə və b. əks etdirilir.

335 sayılı hesaba aşağıdakı subhesablar açılır:

335/1 – «Yenidən qiymətləndirmə üzrə əmlakın dəyərinin artması»

335/2 – «Emissiya gəliri»

335/3 – «Əvəzsiz alınmış qiymətlilər»

335 sayılı hesabın 1-ci subhesabında dövriyyədən kənar aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində aşkar edilən, onların dəyərinin artması nəticəsində yaradılan əlavə kapitalı uçota alırlar.

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının krediti üzrə əlavə kapitalın yaranmasını və əlavə olunmasını, dəyərinin artması müəyyən edilən əmlakın uçotu aparılan hesablarla müxabirləşməklə əks olunur.

Səhmdar cəmiyyətləri formasında yaradılmış müəssisələr 335 sayılı hesabın 2-ci subhesabında, Səhmlər nominal dəyərindən artıq qiymətə satılan zaman, satılan səhmlərin satış və nominal dəyəri arasındakı fərqin məbləğini, nominal (nizamnamə) kapitalı yaradan zaman keçirirlər. Bu zaman 335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının krediti və pul vəsaitlərinin və ya səhmlərin ödənilməsinə müəssisəyə verilmiş digər qiymətlilərin uçotu hesablarının debetində yazılış aparılır.

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının 3-cü subhesabında digər müəssisələrdən və şəxslərdən əvəzsiz alınmış əmlakın hərəkətini uçota alırlar.

Əvəzsiz alınmış əmlakın mədaxil edilməsini aşağıdakı kimi əks etdirirlər:

111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» hesabının debeti

101 sayılı «Qeyri maddi aktivlər» və b. hesabların debeti

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının krediti

335 sayılı «Digər ehtiyatları» hesabının kreditinə aid edilən məbləğləri, bir qayda olaraq silmirlər, həmin hesabın debeti üzrə qeydlər ancaq aşağıdakı hallarda ola bilər:

a) 1-ci «Yenidən qiymətləndirmə üzrə əmlakın dəyərinin artması» subhesabında uçota alınan vəsaitlərin hesabına, əmlakı yenidən qiymətləndirilməsinin nəticəsi üzrə aşkar edilən, əmlakın dəyərinin azaldılan məbləğlərinin ödənilməsi – dəyərinin azaldılması müəyyən edilən əmlakın uçotu hesabları ilə müxabirləşməklə;

b) 3-cü «Əvəzsiz alınmış qiymətlilər» subhesabında uçota alınan vəsaitlər, başqa müəssisələrə və şəxslərə əvəzsiz olaraq əmlakın verilməsi nəticəsində əmələ gələn zərərlərin ödənilməsi yönəldikdə – 731 sayılı hesabla müxabirləşməklə;

c) 335 sayılı hesabda uçota alınan vəsaitlər nominal (nizamnamə) kapitalın artmasına yönəldikdə – 302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı ilə ya da 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı ilə müxabirləşməklə;

ç) hesabat ilində müəssisənin işinin nəticələrinə görə aşkar edilən zərərlərin örtülməsi üçün 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabına uçota alınan vəsaitlər yönəldikdə – 343 sayılı «Keçən illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabı ilə müxabirləşməklə;

d) 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabında uçota alınan məbləğlər müəssisənin təsisçiləri arasında bölüşdürüldükdə 302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» və b. hesablaşmalarla müxabirləşməklə.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabı üzrə analitik uçot, əlavə kapital vəsaitlərinin istifadəsinin istiqamətləri üzrə informasiyanı təmin etmək məqsədi ilə aparılır.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabında əks etdirilən əməliyyatların uçotu, 12 sayılı jurnal – orderdə aparılır.

Cədvəl 4

Əlavə kapital vəsaitlərinin hərəkətinin uçotu üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi.

Hesabların debeti	Hesabların krediti
DT	KT
Əlavə kapital məbləğlərinin istiqaməti: 111,101,183 – əmlakın dəyərinin aşağı salınmış məbləğinin ödənilməsi	Q– faktiki yaradılmış əlavə kapitalın məbləği
343,731 – əmlakın əvəzsiz olaraq başqa müəssisələrə verilməsi	Əlavə kapitalın yaranması və əlavə olunması;
343,301 – nizamnamə kapitalının artırılması	Əmlakın dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsi hesabına-111,101,183
302 – təsisçilər arasında bölüşdürülməli olanlar	Emissiyon gəliri – 221,223 Əvəzsiz alınmış qiymətlilər – 111,101

2.4. Müəssisələrdə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunun təşkili məsələləri.

Səhmdar cəmiyyəti qeydiyyatdan keçdikdən sonra qeydiyyatdan keçmiş nominal (nizamnamə) kapitalın məbləği qədər səhmdarların cəmiyyət qarşısında borcları əmələ gəlir. Təsisçilərlə hesablaşmaların uçotu üçün 302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı istifadə edilir. Bu aktiv-passiv hesabdır, bir tərəfdən 302/2 «Nominal (nizamnamə) kapitalla qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabı nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotu üçün xidmət edir, o biri tərəfdən – 302/2 «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabı – onlara, yəni təsisçilərə hesablanmış gəlirlər üzrə təsisçilərə hesablaşmaların uçotu üçün xidmət edir.

Cəmiyyətin səhmdarları Səhmdar Cəmiyyətinin xüsusi reyesterində qeydiyyatdan keçirlər. Səhmdarların qoyuluşlar üzrə hesablaşmaların analitik uçotu onların hər biri ilə kartatekalarda və ya cədvəllərdə aparılır, onlarda nominal (nizamnamə) kapitalla qoyuluşlar üzrə borcların məbləği, onun ödənilmə tarixi, borcların ödənilməsinə aktivlərə keçirilmiş məbləğlər əks olunurlar. Təsisçilər əldə edilmiş səhmlərin məbləğinə torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər, manatlarla və ya xarici valyuta ilə pul vəsaitləri və digər maddi qiymətliyə keçirə bilirlər.

Analitik uçotun aparılması üçün əsas kimi təsis sənədləri, torpaq, tikili və avadanlıqların və qeyri-maddi aktivlərin təhvil-qəbul aktları, ödəniş tapşırığı, kassa mədaxil orderləri və b. xidmət edirlər.

Beləliklə qeydiyyatdan keçmiş nominal (nizamnamə) kapitalın məbləğinə 302/1 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalla qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabının debeti üzrə qeydlər aparılır. Bu subhesab aktivdir, onun debet qalığı ayın əvvəlinə nominal (nizamnamə) kapitalla qoyuluşlar üzrə təsisçilərin borclarının məbləğini əks etdirir; debet üzrə dövriyyədə hesabat ayında nominal (nizamnamə) kapitalla qoyuluşlar üzrə təsisçilərin yeni borclarının əmələ gəlməsi əks olunur;

kredit üzrə dövriyyədə – pul vəsaitləri və maddi qiymətlilər, əmlak şəklində keçirilmiş debitor borclarının ödənilmiş məbləği əks olunur.

Səhmdar cəmiyyətlərinin təsərrüfat fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq həyata keçirilir. Məsələn cəmiyyət tərəfindən əldə edilən mənfəət müəssisənin mənfəətindən vergi haqqında qanuna müvafiq olaraq vergiyə cəlb edilir. Vergiyə cəlb edilməli mənfəəti hesablayan zaman ümumi mənfəət, təsis sənədlərində qeyd olunan həmin ehtiyat fondunun ölçüsünə çatıncaya qədər lakin nominal (nizamnamə) kapitalın 25%-dən çox olmamaqla səhmdar cəmiyyətinin ehtiyat fonduna ayırmalarının məbləği qədər (müstəqil müəyyən edilmiş hər ay müəyyən faizlə) azaldılır. Bu zaman ehtiyat fonduna ayırmaların hesablanmış məbləği (hər ay, hər rüb) vergi tutulan mənfəətin 50%-dən çox olmamalıdır. Sonra mənfəətin məbləği vergiyə cəlb edilməyə hesablanır.

Mənfəətin qalan məbləği (ümumi mənfəət çıxılsın ehtiyat fondunun yaranmasına yönəldilən məbləğ, çıxılsın mənfəətdən vergi) səhmdarların iclasının qərarlarına əsasən bölüşdürülür. Bu zaman o, bir qayda olaraq hissəyə bölünür: biri dividendlərin ödənilməsinə, o biri isə xüsusi təyinatlı fondların yaranmasına yönəldilir. Dividend hər rübdə və ya yarım ildə bir dəfə, ildə bir dəfə ödənilə bilər. Aralıq dividend direktorlar tərəfindən elan edilir və cəmi müəyyən edilmiş ölçüyə malikdir. Qəti, yəni, axırncı dividend aralıq dividendlərinin ödənilməsinə nəzərə almaqla illik işin nəticələrinə görə illik ümumi iclas tərəfindən elan edilir.

İmtiyazlı səhmlər üzrə qəti müəyyən edilmiş dividend onlar buraxılan zaman müəyyən edilir. Bu səhmlər üzrə dividendlər əldə edilmiş mənfəətin qədərindən asılı olmayaraq və birinci növbədə hesablanır və ödənilir. Əgər imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsi üçün əldə edilmiş mənfəət kifayət deyilsə, onda bu məqsədlər üçün xüsusi yaradılmış ehtiyat fondu və ya digər mənbələr istifadə edilir. Dövriyyəyə buraxılmayan səhmlər üzrə dividendlər ödənilmir. Dividend əgər səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsində bu nəzərdə tutulubsa səhmlər, istiqraz vəərəqləri, əmtəələr şəklində verilə bilər. Cəmiyyət dividendin qədrini vergini nəzərə almadan elan edir. Dividend ancaq keçirilmiş qoyuluşun hissəsinə və ya əldə edilmiş səhmlərə görə ödəməyə keçirilmiş məbləğə mütənasib olaraq ödənilir.

Dividendlər şəklində alınan gəlirlərdən vergi, ödəmə mənbəyindən, daha doğrusu səhmdar cəmiyyətinə tutulur.

**Təsisçilərlə hesablaşmalar üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi 302/1 sayılı
«Nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar»
subhesabı.**

Hesabların krediti	Hesabların debeti
Q-hesabat ayının əvvəlinə təsisçilərin borc məbləği. 301- nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar üzrə təsisçilərin borclarının əmələ gəlməsi	Təsisçilərin borclarının ödənilməsinə aşağıdakılar keçirilən zaman. 111-əsas vəsaitlər 101-qeyri-maddi aktivlər 221,223-pul vəsaitləri 201,207,205-sair aktivlər

Gəlirlər üzrə səhmdarlarla hesablaşma uçotu üçün 302/2 sayılı «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabından istifadə edilir. Subhesab-passivdir, onun kredit qalığı səhmdar cəmiyyətinin səhmdarlar qarşısında borclarının məbləğini göstərir. 302/2 sayılı subhesabının krediti 341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərəri)» hesabının debeti ilə müxabirləşir. 302/2 subhesabının debeti 521,302/1,221,223 sayılı hesabların kreditləri ilə müxabirləşir. Səhmdar cəmiyyətində işləyən səhmdarlara dividendlər hesablanan zaman 533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabından istifadə edilir.

Dividendlər tutulan vergilərin məbləğləri göstərilən mühasibat arayışı üzrə səhmdarların iclasının qərarına və protokoluna əsasən hesablanır. Gəlirlərin köçürülməsi və ödənilməsi kassa məxaric orderləri və ödəmə tapşırıqları əsasında həyata keçirilir. Gəlirlər üzrə səhmdarlarla hesablaşmaların analitik uçotu hər bir səhmdar üzrə 7 sayılı cədvəldə aparılır. Səhmdarların gəliri üzrə hesablaşmaların sintetik uçotu 8 sayılı jurnal-ordedə aparılır.

**Səhmdarlarla hesablaşmalar üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi
302/2 sayılı «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabı.**

Hesabların krediti	Hesabların debeti
521- səhmdarlardan tutulan (fiziki və hüquqi şəxslərdən gəlir vergisinin məbləğləri.	Q- Gəlirlər üzrə səhmdarlar qarşısında olan borcların məbləği
302/1- səhmdarlar tərəfindən onların nominal (nizamnamə) fonda qoyuluşlar üzrə borclarının ödənilməsinə dividendlərin məbləğləri.	341- hesabat dövrü ərzində hesablanmış dividendlərin məbləğləri.
221,223- səhmdarlar tərəfindən köçürülmüş gəlirlərin məbləğləri	343- əldə edilmiş mənfəətin həcmi dividendlər üzrə ödəməyə hesablamaların məbləğindən az olan halda imtiyazlı səhmlər üzrə hesablanmış dividendlərin məbləğləri.

Səhmdar cəmiyyəti hüquqi şəxslərdən səhmlər üzrə hesablanmış gəlirlərin məbləğlərindən gəlir vergisini Azərbaycan Respublikasında müəssisə və təşkilatların gəlirindən vergilər haqqında Qanun əsasında gəlirdən 15% qədərində tutur, fiziki şəxslərdən isə – fiziki şəxslərdən vergilər haqqında Azərbaycan respublikasının Qanununa əsasən tarif sütununa müvafiq tutulur.

Bütün aparılmış tutulmalar haqqında səhmdar cəmiyyəti özünün qeyd olunduğu (olduğu) yer üzrə dövlət vergi müfəttişliyinə xəbər verir.

302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabında müəssisənin təsisçilərlə onun nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar üzrə hesablaşmaları uçota alınır.

Səhmdar cəmiyyəti yaradılan zaman 302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti üzrə 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı ilə müxabirləşməklə səhmə yazılan şəxslərin borclarının məbləği uçota qəbul edilir.

Təsisçilərin qoyuluşlarının məbləğlərinin faktiki daxil olması zamanı 302 sayılı hesabın krediti üzrə pul vəsaitlərinin uçotu üzrə hesablarla müxabirləşməklə qeydlər aparılır. Müəssisənin mülkiyyətinə maddi qiymətliyə və başqa qiymətliyə (pul vəsaitlərindən başqa) verilən zaman 302 sayılı hesabın krediti ilə 111, 101 sayılı istehsalat ehtiyatlarını uçota alan hesablarla müxabirləşməklə qeydlər aparılır.

Müəssisəyə istifadə etmək üçün binalar, qurğular və avadanlıqlar verilən zaman 302 sayılı hesabın krediti və 111/2 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Dəyər» hesabının debeti üzrə yazılış aparılır.

Nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar hesabına müəssisənin mülkiyyətinə natural formada təqdim edilən əmlakın mədaxil edilməsi (səhmlərin ödənilməsinə), iştirakçıların razılığı üzrə qiymətləndirilməklə həyata keçirilir. Nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar hesabına müəssisənin istifadəsinə natural formada verilmiş əmlakı mədaxil edilməsi (səhmin ödənilməsinə), əgər təsis sənədlərində başqa bir şey nəzərdə tutulmayıbsa, təsis sənədlərində müəssisənin fəaliyyətinin göstərilən bütün müddəti ərzində və ya təsisçilər tərəfindən müəyyən edilmiş digər müddət ərzində həmin əmlakın istifadə edilməsinə görə hesablanmış icarə ödəməsindən asılı olaraq müəyyən edilmiş qiymətlə həyata keçirilir.

Mühasibat uçotunda nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar üzrə təsərrüfat yoldaşlıq cəmiyyətlərinin digər növlərinin iştirakçıları ilə hesablaşmalar oxşar qaydada əks etdirilir. Bu zaman 302 sayılı hesabın debeti və 301 sayılı hesabın krediti kimi yazılış təsis sənədlərində elan edilmiş nominal (nizamnamə) fondun bütün həcminə aparılır.

Səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılan müəssisələrin səhmləri, onların nominal dəyərindən artıq qiymətə satılan halda, satış və nominal dəyər arasındakı fərqlərin əldə edilmiş məbləği 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının kreditinə aid edilir.

302/2 sayılı hesabın 2-ci subhesabında müəssisənin təsisçilərlə onlara gəlirlərin ödənilməsi üzrə hesablaşmalar uçota alınır. Müəssisənin təsisçilərinin tərkibinə daxil olan onun işçilərinin gəlirlərinin hesablanması və ödənilməsi 533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabında uçota alınır.

Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərin hesablanması 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» (hesabat ilinin mənfəəti və ya keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına) hesabının debeti və 302 sayılı hesabın krediti üzrə qeydlə əks etdirilir. Gəlirlərin ödənilməsi üçün mənfəət olmadıqda və ya çatışmadığı zaman, lakin qanunvericilikdə və ya təsis sənədlərində

nəzərdə tutulan öhdəçilik olan zaman, gəlirlərin ehtiyat fondu hesabına ödənilməsi üzrə gəlirlərin hesablanması 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının debeti və 302 sayılı hesabın krediti üzrə əks etdirilir.

Gəlirlərin hesablanmış məbləğlərinin ödənilməsi bu cür əks etdirilir 302/2 sayılı hesabın debeti 223 sayılı hesabın krediti. Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərin bu müəssisənin məhsulu (iş xidməti) ilə ödənilməsi zamanı mühasibat uçotunda 302 sayılı hesabın debeti və 601 sayılı «Satış» hesabının krediti müxabirləşməklə əks etdirilir.

Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərə görə verginin məbləği həmin müəssisədə 302 sayılı hesabın debetində və 521 sayılı hesabın kreditində əks etdirilir. 302 sayılı hesabın analitik uçotu səhmdar cəmiyyətlərində təqdim edən səhmlərə görə səhmdar – sahibkarlarla hesablaşmaların uçotundan başqa hər bir təsisçi üzrə aparılır.

Misallar. 1. Səhmdar cəmiyyəti qeydiyyatdan keçmiş 60 000 000 manat məbləğində nominal (nizamnamə) kapitala malikdir. Ona nominal dəyəri 150 000 manat olan 40 imtiyazlı səhmlər daxildir. Nominal (nizamnamə) kapital yaradılan zaman belə qeyd aparılır:

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti

Əldə edilmiş səhmlərə görə səhmdarlar tərəfindən aşağıdakı haqqı keçirilib:

a) pul formasında 50000000 manat məbləğində 223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti – 50000000 manat 302/1 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitala qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabının krediti – 50000000 man.

b) tikili və avadanlıqlarla 1500000 man məbləğində 111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar- Dəyər» hesabının debeti 1500000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 1500000 man.

c) 800000 man məbləğində patentlər 101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər- Dəyər» hesabının debeti 800000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 800000 man.

ç) 2000000 manat məbləğində materiallar 201 sayılı «Material ehtiyatları» hesabının debeti 2000000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 2000000 man.

302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabın debeti və krediti dövriyyələrini müqaisə edərək səhmdar cəmiyyətinin nominal (nizamnamə) kapitalın nə qədər yaradıldığını müəyyən edirlər. Məsələn, səhmdarların borcu (302/1 sayılı hesabın debeti) 60000000 manata bərabərdir, borcların ödənilməsinə (302/1 sayılı hesabın krediti) keçirilmiş məbləğlər 54900000 manat təşkil edirlər. Beləliklə nizamnamə kapitalı 54300000 manata yaradılıb. Nominal (nizamnamə) kapitalın qoyuluşlar üzrə səhmdarların borcu 5700000 manat təşkil edir ($60000000\text{man} - 54300000\text{man}$). Bu yayılmamış səhmlərdir.

2. İl başa çatdıqda səhmdar cəmiyyəti 15000000 manat qədərində balans mənfəti əldə etmişdir. Səhmdar cəmiyyəti birici növbədə balans mənfəətindən mümkün olan zərərləri örtmək üçün balans mənfəətinin 1%-i qədərində ehtiyat fondu yaradır – $15000000 \times 1\% : 100 = 150000$ manat. Yaradılmış ehtiyat fondunun məbləğində belə qeyd aparılır.

341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti» hesabının debeti 150000 man

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti 150000 man.

Səhmdar cəmiyyəti üçün vergi tutulması mənfəət balans mənfəəti və ehtiyat fonduna ayırmalar arasındakı fərqə bərabər olacaq.

$15000000 - 1500000 = 13500000$ manat. Səhmdar cəmiyyəti üçün faiz dərəcəsinin ölçüsü 32%-dir, mənfəətdən verginin məbləği 4320000 manata ($13500000 \times 32 : 100$) bərabər olacaqdır. Səhmdar cəmiyyətinin sərəncamında qalaq xalis mənfəət 9180000 manata ($13500000 - 4320000$) bərabərdir.

Səhmdarların iclası qərar qəbul edib ki, xalis mənfəətin 50%-i dividendlərin ödənilməsinə yönəldilsin, daha doğrusu 4590000 manatı ($9180000 : 2$).

Əvvəlcə imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin hesablanması aparılır: onlar üzrə imtiyazlı dividend hər bir səhmə illik 20000 manat qədərində müəyyən edilib. Beləliklə, imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsi üçün 800000 manat (20000×4 səhmə) tələb olunur; adi səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsinə 3790000 manat ($4590000 - 800000$) qalır.

Bir səhmdə dividendin məbləği 11770 manata (3790000:322) bərabərdir, alınmamış səhmlərin miqdarı 38 ədəddir (5700000:150000). Dividendlər ancaq satın alınmış səhmlər üzrə ödənilirlər, ona görə 360 səhmin ümumi miqdarı deyil, ancaq satın alınmış səhmlərin miqdarı – 322 səhm götürülür. Səhmdar cəmiyyətinin səhmdarlarının reyestrinə əsasən səhmdarın malik olduğu səhmlərin miqdarından asılı olaraq hər bir səhm saxlayana dividendlərin hesablanması həyata keçirilir. Bir adi səhm saxlayana 11770 manat hesablanacaq. Hesablanmış dividendlərin məbləğinə belə qeyd aparılır:

341 saylı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti» hesabının debeti	379000
man	
302/2 saylı hesabın 2-ci subhesabının krediti	379000 man.

Fəsil III. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin xüsusi təyinatlı fondlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi

3.1. Xüsusi təyinatlı fondlar haqqında anlayış

Təşkilatın sərəncamında qalan mənfəətdən yaradılan və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş məqsədlərə istifadə etmək üçün fondun təsisçilərinin əvəzsiz qoyuluşları hesabına yaradılan vəsaitlərin məcmuu xüsusi təyinatlı fond hesab olunur. Öz iqtisadi təyinatına və məzmununa görə fondların çoxu ya istehlak, ya da yığım fondlarına aid edilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr ehtiyatlarla yanaşı xüsusi təyinatlı fondlar da yarada bilirlər. Belə fondların tərkibi, onların yaradılması sərf edilməsi qaydasını onların qarşısında duran problemlərdən asılı olaraq müəssisələrin əmək kollektivi müəyyən edir. Onlardan ən çox yayılanları: istehsalın inkişafı, elm və texnika, sosial inkişaf, maddi maraq kimi fondlardır. Bir çox müəssisələr yığım və istehlak fondları yaradırlar və istifadə edirlər.

Bu fondlara hesablamaların əsas mənbələri, hər bir fondun vəsaitə olan tələbatından və özlərinin maliyyə imkanlarından asılı olaraq müəssisələr tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilən normativlər üzrə kollektivin sərəncamında qalan mənfəət hesab olunur.

Bir qayda olaraq ayırmalar ilin əvvəlindən artan yekunla hər rübdə həyata keçirilir. Müvafiq fonda ayırmaların ölçüsü kollektivin sərəncamında qalan mənfəətin məbləğini, müəyyən edilmiş normativə vurmaqla müəyyən edilir.

Xüsusi təyinatlı fondlarda müəssisənin istehsalat təyinatlı yeni əmlaklarının və sosial infrastrukturlarının yaradılması, həmçinin sosial inkişafın (kapital qoyuluşlarından başqa) ehtiyacları və işçilərin maddi həvəsləndirilməsi üçün məsrəflərin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin yaradılmasına ehtiyatlandırılan və ya yönəldilən xüsusi kapitalın əhəmiyyətli hissəsi toplanır. Xüsusi təyinatlı fondlarda müəssisə tərəfindən müstəqil olaraq, müəyyən edilmiş normalar üzrə müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdən ayırmalar hesabına, həmçinin təsisçilərin və digər müəssisələrin əvəzsiz verdikləri haqqar hesabına yaradılır.

Xüsusi təyinatlı fondların vəsaitlərinin hərəkətinin uçotu və nəzarət üçün 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» adlı passiv fond hesabı ayrılmışdır. 335 sayılı hesab, əgər onların yaradılması təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulubsa, yığım və istehlak fondlarının vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün ayrılmışdır. Yığım fondu üzrə kredit qalığı torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsinə, istehsalın inkişafına və digər oxşar məqsədlərə istifadə edilməli olan və ya artıq tamamilə və ya qismən istifadə edilmiş mənbənin faktiki yığılmış məbləğini əks etdirir. İstehlak fondu üzrə kredit qalığı məqsədli təyinatı üzrə fondun istifadə edilmiş məbləğini göstərir, debet üzrə dövriyyə məqsədli tədbirlərə sərf edilmiş məbləqləri, kredit üzrə dövriyyə – müəyyən edilmiş mənbələr hesabına fondun yaradılmasını göstərir.

Bu əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotunun registrləri kimi 12 sayılı jurnal-orderdən və ya onu əvəz edən məşinoqramlardan istifadə edirlər.

Balans passivinin I bölməsində xüsusi təyinatlı fondların vəsaitlərinin hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına olan qalıqlarını ümumi məbləqlə göstərilər, hər bir fondun vəsaitlərinin hərəkətini isə (qalıqları, vəsaitlərin daxil olmasını və onların sərf edilməsini) balans əlavəsinin xüsusi bölməsində (illik hesabatın əlavə 5 sayılı formasında) əks etdirirlər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi xüsusi təyinatlı fondların əsas əmələ gəlmə mənbəyi kimi, əgər belə fondların yaradılması təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulubsa, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin bir hissəsi xidmət edir. Maliyyə nəzarəti mövqeyindən (mühasibat, audit və vergi) müəssisə tərəfindən istehsalın inkişafına və istehlakın ehtiyaclarına yönəldilən vəsaitlərin dəqiq hədudlara bölünməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Belə nəzarətin rolu xüsusilə 1993-cü ilin yanvarın 1-dən istehsal və qeyri istehsal sferalarının kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilən hissəsində vergiyə cəlb edilən mənfəətin azalmasını nəzərdə tutan geniş vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq armışdır (bu şərtlə ki, hesabat tarixinə hesablanmış amortizasiya məbləği birinci növbədə tam istifadə edilmiş olsun).

Analitik uçotda və mühasibat hesabatında (əlavə 5 sayılı forma) xüsusi təyinatlı fondlar iki bloka: yığım fondlarına və istehlak fondlarına bölünürlər.

Aşağıda həmin fondlardan hər birinin uçot və nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərinə baxaq.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabında vəsaitlərin hərəkətinin analitik uçotu fondlardan hər biri üzrə subhesablar çərçivəsində aparılır. Burada məqsəd yığılmış vəsaitlərin əmələ gəlmə və istifadə olunma istiqamətləri üzrə operativ informasiya almaqdan ibarətdir.

3.2. İstehlak və yığım fondları uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

İstehlak fondlarını təşkilatın sosial inkişafını, maddi həvəsləndirməni və onun işçi heyətinin sosial müdafiəsini maliyyələşdirmək üçün yaradırlar. Bu fondlardan qismən təşkilatın balansında olan səhiyyə, xalq təhsili, mədəniyyət və idman müəssisələrinin, məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin, istirahət düşərgələrinin, ahıllar və əlillər evinin, mənzil fondunun saxlanılmasına xərcləri, habelə təşkilatın pay iştirakı zamanı bu məqsədlərə çəkilən məsrəfləri örtürlər. İstehlak fondunun vəsaitlərindən bilavasitə təşkilatın işçilərinə maddi yardım göstərən zaman, gediş biletləri, sanatoriyalara putyovkalar əldə edilən, birdəfəlik mükafat verilən zaman və i.a. ödəmələri həyata keçirirlər.

İstehlak fondlarının fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlardan maliyyələşdirilən tədbirlər və xərclər təşkilatın yeni əmlakının yaranmasına səbəb olur. Fondların özü xalis adlanan mənfəət, daha doğrusu, vergilər ödənildikdən və digər məcburi ödəmələr həyata keçirildikdən sonra təşkilatın sərəncamında qalan mənfəət hesabına yaradırlar. İstehlak fondlarının müxtəlif növlüyü, onların yaradılması və istifadə edilməsi istiqamətləri üçün normativlərin həcmi təsis sənədləri ilə müəyyən edilir.

İstehlak fondu dedikdə, kollektivin işçilərinin maddi maraqlandırılmasına, yeni əmlakın əldə edilməsinə və yaradılmasına gətirib çıxarmayan, sosial inkişaf üzrə tədbirlərin və digər oxşar tədbirlərin və işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən vəsaitləri başa düşürlər.

Yığım fondlarının vəsaitləri fəaliyyətdə olan təşkilatlarda texniki yenidən silahlanmaya, rekonstruksiya, genişlənməyə, yeni məhsulların istehsalının mənimsənilməsinə, elmi tədqiqat işlərinin aparılmasına, əsas istehsalat fondlarının inşasına və yeniləşdirilməsinə, yeni texnikanın və texnologiyanın mənimsənilməsinə istifadə olunurlar. Bu fondların vəsaitlərinin bir hissəsi birgə müəssisələrin, səhmdar cəmiyyətlərinin və assosiasiyaların investisiya fondlarının yaradılmasında qoyuluşlar kimi istifadə edilir.

Yığım fondları vəsaitləri hesabına əsas etibarilə istehsalın inkişafına, təbiətin mühafizə tədbirlərinə və i.a. kapital qoyuluşunu maliyyələşdirirlər. Bu zaman xüsusi mənfəət hesabına kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsi yığım fondunun həcmi

azaltmır. Əmlak qiymətlərində maliyyə vəsaitlərinin transformasiyası, kökündən dəyişməsi baş verir, yığım fondu ancaq onun vəsaitləri hesabat ilinin zərərlərinin ödənilməsinə istifadə edilən zaman, habelə istismara verilən tikili və avadanlıq obyektlərinin ilkin dəyərində daxil edilməyən xərclərin yığım fondları hesabına silinməsi nəticəsində azalır.

Yığım fondları dedikdə istehsalın inkişafına və təşkilatın maddi texniki bazasının inkişafına yönəldilən vəsait başa düşülür. Bu vəsaitlərin istifadə edilməsinin son nəticəsi, təşkilatın yeni əmlakı, daha doğrusu, onun artması hesab olunur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi xüsusi təyinatlı fondlar bir qayda olaraq yığım fonduna və istehlak fonduna bölünürlər. Bu zaman yığım fondu dedikdə təsis sənədlərində nəzərdə tutulan (müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına) müəssisənin istehsalının inkişafına və digər oxşar məqsədlərə yönəldilən vəsaitlər (mənfəət və başqa) başa düşülür.

Yığım fondları birinci növbədə müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin bir hissəsinin istehsalat və qeyri-istehsalat təyinatlı tikili və avadanlıqların tikintisinə və əldə edilməsinə (yeni əmlakın yaradılmasına) yönəldilən vəsaitlərin mənbələri birləşdirirlər. Bu məqsədlə vəsaitlərin ayrılmasına nəzarəti aşağıdakı aparılan mühasibat yazılışı əsasında həyata keçirirlər:

341 saylı «Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)» hesabının debeti

335 saylı «Digər ehtiyatlar» «Yığım fondları» subhesabının krediti.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə vəsaitlərin vəziyyəti və istifadə edilməsinə mühasibat nəzarəti zəifləmişdir. Axırıncıların 113 saylı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabında uçotu 335 saylı hesabda yığım fondlarının vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqələndirilməmişdir. Bir çox müəssisələr belə fondları yaratmırdılar, onlarda qalan mənfəətin bütün hissəsini (mənfəətdən vergi ödədikdən sonra) maddi yardımı, sosial güzəştə, konsepsiyaya və istehlakın digər ehtiyaclarına xərcləyirdilər.

1 yanvar 1993-cü ildən 335 saylı hesabda yığım fondları uçotunun metodikasına əhəmiyyətli dəyişiklik edilmişdir. Bundan başqa bu fondların və digər mənbələrin

hesabına kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat göstəriciləri sisteminə dəyişiklik edilmişdir. Maliyyə Nazirliyi torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsinə və digər kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə, vəsaitlərin yığılmasına, müəssisələrə təsirli nəzarət müəyyən edilməsini məsləhət görmüşdür. Bu fond yaradılan zaman müəssisələr yığım fondlarının yaradılması və istifadə edilməsinin ayrıca uçotunu aparmalıdırlar. Bu məqsəd üçün 2 analitik hesab: «Yaradılmış yığım fondu» və «İstifadə edilmiş yığım fondu» ayrılır.

Xüsusi təyinatlı fondların siyahısı və yaradılması qaydası təsis sənədləri ilə nizama salınır.

335 sayılı hesab aşağıdakı hesablarla müxabirləşməklə kreditləşir:

a) mənfəət hesabına yığım fondları yaradıldıqda:

341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərər)» hesabının debeti

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti

b) təsisçilərin məqsədli haqları hesabına yığım fondları yaradıldıqda:

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti,

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti.

Yığım fondlarının vəsaitləri müəssisənin istehsalına, inkişafına və digər oxşar məqsədlərə yönəldirlər. Onlara aşağıdakıları aid edirlər:

- 1) İşləyən istehsalın texniki yenidən silahlandırılması, konstruksiyasının dəyişdirilməsi və genişləndirilməsi və yeni obyektlərin tikilməsi üzrə məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə;
- 2) Elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına, avadanlıqların, cihazların əldə edilməsinə;
- 3) Səhmlərin, istiqraz və rəqəllərinin və digər qiymətli kağızların buraxılışı və yayılması ilə əlaqədar olan xərclər;
- 4) İnvestisiya fondlarının, birgə müəssisələrin, səhmdar cəmiyyətlərinin və assosiasiyaların yaradılmasına haqlar;

5) Qüvvədə olan qaydalara görə məhsulların (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərinə daxil edilməyən, müəssisənin sərəncamında qalaq mənfəətin və b. hesabın bilavasitə həyata keçirilən məsrəflərin silinməsi.

Bu zaman nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, mənfəət hesabına kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi yığım fondunun həcmi azaltmır. Yığım fondu ancaq onun vəsaitləri hesabat ilinin zərərlərinin ödənilməsinə yönəldilən, təsisçilər arasında mənfəətin məbləğləri bölüşdürülən hallarda, həmçinin həmin əmlakın ilk dəyərinə daxil edilməyən məsrəflərin yığım fondlarının vəsaitləri hesabına silinən zaman azalır.

335 saylı hesabın kreditinə aid edilən yığım fondlarına aid hissəsindəki məbləğlər, bir qayda olaraq silinmirlər. Debet üzrə qeydlər ancaq aşağıdakı hallarda ola bilər:

1) hesabat ilində müəssisənin işlərinin nəticələrinə görə aşkar edilmiş zərərlərin örtülməsi üçün yığım fondlarının vəsaitləri yönəldikdə:

335 saylı «Digər ehtiyatlar» hesabının 3-cü subhesabının debeti.

335 saylı «Digər ehtiyatlar» hesabının 1-ci subhesabının krediti.

2) Yığım fondlarında olan mənfəət məbləğləri, müəssisənin təsisçiləri arasında bölüşdürüldükdə:

335 saylı «Digər ehtiyatlar» hesabının debeti.

302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti.

3) Yeni əmlakın yaradılması ilə əlaqədar olan, lakin müəyyən edilmiş qaydalara görə həmin əmlakın ilk dəyərinə daxil edilməyən məsrəflər, yığım fondları vəsaitləri hesabına silindikdə.

335 saylı «Digər ehtiyatlar» hesabının debeti.

113 saylı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının krediti.

Bundan sonra kapital və digər uzunmüddətli qoyuluşlara məsrəflərin maliyyələşməsi üçün vəsaitlərin mənbələrinin yaradılması aşağıdakı kimi əks etdiriləcək:

341 saylı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərəri)» hesabının krediti

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının «Yaradılmış yığım» subhesabının krediti.

Avadanlıqların, inventarların və vəsaitlərin dəgər obyektlərinin, qeyri-maddi aktivlərin və uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının ödənilməsinə görə əldə edilməsinə vəsaitlər sərf edildikcə, müvafiq olaraq istismara qəbul edilən və uçota götürülən bu əmlaklara adəti üzrə aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

- 1) 111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər», 101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər» və 183 sayılı «Digər uzunmüddətli investisiyalar» hesabının debeti.

113 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitalaşdırılması» hesabının krediti.

- 2) Eyni zamanda 335 sayılı hesabda daxili yazılış aparılır;

335 sayılı hesabın «Yaradılan yığım fondu» subhesabının debeti

335 sayılı hesabın «İstifadə edilən yığım fondu» subhesabının krediti

İllik hesabatın əlavə 5 sayılı formasında yığım fondlarının hərəkəti haqqında hesabat göstəricilərini dolduran zaman oxşar mövqeni ayırırlar və bütün müəssisələr tərəfindən rüblük mühasibat hesabatının tərkibində kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi vəsaitlərinin hərəkəti haqqında 1993-cü ildən yeni daxil edilmiş arayışda da oxşar mövqeni ayırırlar.

335 sayılı hesabda qüvvədə olan sistemin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin və digər maliyyə qoyuluşlarının obyektləri işə salındıqda maliyyələşmə mənbələri («istifadə edilmiş yığım fondu» subhesabında uçota alınır) azalmırlar. Beləliklə, 335 sayılı hesabın debeti üzrə yığım fondları hissəsi üzrə silinmə, bir qayda olaraq aparılmır. Lakin torpaq, tikili və avadanlıqların və qeyri maddi aktivlərin başqa müəssisələrə və şəxslərə əvəzsiz olaraq verilməsindən olan itkilərin silinməsinin xüsusi qaydasına riayət olunmasına fikir vermək lazımdır. Bu zaman meydana çıxan zərərləri yığım fondlarının azaldılmasına silirlər və mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının debeti.

731 sayılı «Əməliyyat xərcləri» hesabının krediti.

335 sayılı hesabın tərkibində ayrıca «Əvəzsiz alınmış qiymətlilər» subhesabında başqa hüquqi və fiziki şəxslərdən əvəzsiz, ya da hökumət orqanlarından subsidiya qaydasında alınmış torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlərin obyektlərinin dəyəri ekspert yolu ilə müəyyən edilmiş qiymətlə uçota alırlar. Bu zaman aşağıdakı kimi yazılış tərtib edilir:

111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» və 101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər» hesablarının debeti,

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti.

Əvəzsiz olaraq daxil olan başqa əmlakların, istehsalat ehtiyatlarının və b. balans qəbulu ilə əlaqədar olaraq edilən əməliyyatlara 335 sayılı hesabın «Əvəzsiz alınmış qiymətlilər» subhesabında uçota oxşar əks etdirmələr aparılır.

Bu zaman aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

201 sayılı «Material ehtiyatları», 207 sayılı «Digər ehtiyatlar», 221 sayılı «Kassa», 223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» və b. hesabların debetləri.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti.

İstehlak fondu dedikdə müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına gətirib çıxarmayan, sosial inkişaf (kapital qoyuluşlarından başqa) və müəssisənin kollektivinin maddi həvəsləndirilməsi üzrə tədbirlərin və işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən (ehtiyatlandırılan) vəsaitlər (mənfəət və b.) başa düşülür.

İstehlak fondunun vəsaitlərini, yığım fondundan fərqli olaraq, işçi heyətinin sosial inkişafına və maddi həvəsləndirilməsinə, həmçinin müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına gətirib çıxarmayan digər tədbirlərə və işlərə yönəldirlər. Xüsusi fondların vəsaitləri smetaya əsasən istifadə olunurlar, onlar əmək kollektivləri tərəfindən müzakirə edilir və təsdiq edilir. Smetanın icrası haqqında kollektivə müəyyən edilmiş müddətdə informasiya verilir.

İstehlak fondu işçi heyətinin sosial müdafiəsini; qidalanmaya dotasiya gediş biletlərinin, sanatoriyaya, uşaq müəssisələrinə putyovkaların əldə edilməsinə, yaşayış evlərinin tikintisinə, həmçinin işçilərin maddi mükafatlandırılmasına

(birdəfəlik makvfatlandırma, 13-cü əmək haqqı, maddi yardım) və s. təmin edilməsi üçün ayrılmışdır.

İstehlak fondu, təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş normativlər çərçivəsində müəssisənin sərəcamında qalan mənfəət hesabına yaradılır. Təsis sənədlərinə müvafiq olaraq xalis mənfəət hesabına müəssisə tərəfindən yaradılan xüsusi təyinatlı fondların tərkibində, müəssisə kollektivinin sosial ehtiyaclarına (sosial sferaya kapital qoyuluşlarından başqa) və maddi həvəsləndirilməsinə xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılmış istehlak fondları daha çevik xarakter daşıyırlar. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi debet dövryyəsi olduqca seyrək olan, yığım fondlarından fərqli olaraq, istehlak fondlarının subhesablarının debeti üzrə yazılışlar aşağıdakı hesablarla müxəbirləşməklə sisteməlik olaraq həyata keçirilir:

a) istehsalatın nəticələri ilə əlaqədar olmayan hesablanmış mükafatın yubiley tarixləri ilə əvvəllər başqa oxşar hallarda çoxillik və nöqsansız əmək fəaliyyətinə görə məbləğinə, həmçinin bilavasitə qüvvədə olan əməyin ödənilməsi sistemləri ilə şərtləşdirilməyən və müəssisədə qalan mənfəətin bir hissəsi hesabına ödənilən digər sosial və güzəştli ödəmələrə:

335 saylı «Digər ehtiyatlar» hesabının «İstehlak fondları» subhesabının debeti.

533 saylı «Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti.

b) işçilərə verilmiş yardımın məbləğinə, müəssisənin vəsaitləri hesabına əldə edilən tibb ləvazimatlarının, işçilərin və onların uşaqlarının müalicəsi və dincəlməsi üçün putyovkaların və b. ödənilməsinə:

335 saylı hesabın «İstehlak fondları» subhesabının debeti

221 saylı «Kassa» hesabının krediti

223 saylı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının krediti.

Qeyd olunan məqsədlərə vəsaitlərin sərf edilməsinə təsərrüfat daxili nəzarətin gücləndirilməsi istehlak fondlarının hər bir istiqamət üzrə istifadə edilməsinin analitik uçotunun təşkil edilməsinə şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yığım və istehlak fondlarının hərəkəti ayrı-ayrı subhesablarda əks etdirilir. Fondlardan hər biri üzrə analitik uçotu elə təşkil edilir ki, vəsaitlərin istifadəsinin istiqamətləri üzrə informasiyanın yaranmasını təmin edə bilsin.

3.3. Xüsusi təyinatlı fondların yaradılması və istifadə edilməsi uçotunun təkmilləşdirilməsi

Xüsusi təyinatlı fondların siyahısı və yaradılması qaydası təsis sənədləri ilə nizama salınır. Bu fondlar mənfəətdən ayırmalar hesabına, təsisçilərin məqsədli vəsait qoyuluşları hesabına və digər mənbələrdən yaradıla bilər.

Xüsusi təyinatlı fondların əmələ gəlməsini və istifadə edilməsini əks etdirən təsərrüfat əməliyyatlarının uçotu, mühasibat uçotunun qüvvədə olan hesablar planına əsasən 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabında hər bir fond üzrə müstəqil subhesablarda aparılır. Bu subhesablar əgər yaradılmaları təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulubsa, yığım və istehlak fondlarının vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün ayrılmışlar. Bundan başqa, mövcud olan təcrübədə onların köməyi ilə həmçinin sosial sferaların vəsaitləri fondunun hərəkəti uçota alınır.

Yığım və istehlak fondlarını 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabına açılmış passiv subhesablarda uçota alırlar. Xüsusi təyinatlı fondların yaradılması və istifadə edilməsi üzrə əməliyyatların uçotunun 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» adlı aktiv – passiv hesabda aşağıdakı subhesablarda həyata keçirirlər:

- a. «Yığım fondları»
- b. «Sosial sferanın fondu»
- c. «İstehlak fondu».

Yığım və istehlak fondlarının yaradılması üzrə əməliyyatlar mənfəət hesabına yaradılan zaman hesablarda aşağıdakı mühasibat yazılışlarını tərtib edirlər:

341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərəri)» hesabının debeti

335/3,4,5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının xüsusi təyinatlı fondlarının növləri üzrə subhesablarının krediti.

Əgər fondların artırılması üçün təsisçilərin məqsədli vəsait qoyuluşları daxil olubsa, onda belə yazılış tərtib edirlər:

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti

335/3,4,5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının xüsusi təyinatlı fondlarının növləri üzrə subhesablarının krediti.

Pul vəsaitlərinin nağdsız daxil olmalarının hesaba alınmasını belə əks etdirirlər:

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, misal üçün təşkilatın əmlakının dəyərini artıran əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə çəkilən məsrəfləri belə əks etdirirlər:

113 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının debeti

531 sayılı «Malgöndərənlər və podratçılarda hesablaşmalar» hesabının krediti.

Sonralar torpaq, tikili və avadanlıqların artılmasını onları mədaxil edən zaman belə əks etdirirlər:

111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Dəyər» hesabının debeti

113 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının krediti.

Yuxarıda göstəriləni kimi təsis sənədlərinə əsasən müəssisələr yığım və istehlak fondlarını yarada bilirlər. Bu zaman yığım fondları dedikdə, müəssisənin istehsalının inkişafına və təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulan (müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına) digər oxşar məqsədlərə yönəldilən vəsaitlər (mənfəət və b.) başa düşülür. İstehlak fondları dedikdə sosial inkişaf üzrə tədbirlərin (kapital qoyuluşlarından başqa) və müəssisənin kollektivinin maddi maraqlandırılmasına və müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına gətirib çıxarmayan digər oxşar tədbirlərin və işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən (ehtiyatlarından) vəsaitlər (mənfəət və b.) başa düşülür.

Bu fondlar smetalara əsasən sərf edilirlər. Xüsusilə, yığım fondu vəsaitlərinin hesabına əsas vəsaitlərin tikilməsinə, rekonstruksiyasına, əldə edilməsinə çəkilən məsrəflər maliyyələşdirilir.

Məsərəfləri əsas vəsaitlərin tikilən obyektlərinin ilk dəyərinə daxil edilən, kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə istifadə edilən yığım fondunun vəsaitləri 335 sayılı hesabın qalığında qalmasına davam edirlər.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabı yığım fondları hissəsində müəssisənin yeni əmlakının yaradılmasına ayrılmış vəsaitlərin toplanması rolunu yerinə yetirir.

Yığım fondları hissəsində azalmasına 335 sayılı hesab üzrə debet qeydləri ancaq aşağıdakı hallarda həyata keçirilə bilər:

a) yığım fondlarının vəsaitlərinin hesabat ilində işlərin nəticələrinə görə aşkar edilmiş zərərin ödənilməsinə yönəldilən zaman:

335/3 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 3-cü «Yığım fondları» subhesabının debeti

335/1 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 1-ci «Hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)» subhesabının krediti

b) yığım fondlarında olan mənfəət məbləğlərinin təsisçilər arasında bölüşdürülməsi zamanı:

335/3 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 3-cü «Yığım fondları» subhesabının krediti

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti

c) yeni əmlakın yaradılması ilə əlaqədar olan, lakin müəyyən edilmiş qaydaya görə əmlakın ilk dəyərinə daxil edilməyən məsrəflər yığım fondlarının vəsaitləri hesabına silinən zaman:

335/3 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 3-cü «Yığım fondları» subhesabının debeti

113 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının krediti

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının krediti

531 sayılı «Malgöndərən və podratçılarla hesablaşmalar» hesabının krediti və b.

İnvestisiyanı maliyyələşdirən, indiki hallarda yığım fondlarının vəsaitlərinin istifadə edilməsinə nəzarət etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə

Nazirliyi tərəfindən 335 sayılı hesabın -3cü subhesabına iki yarım bölmənin açılması məsləhət görülüb:

- a) «Yaradılmış yığım fondları»
- b) «İstifadə edilmiş yığım fondları».

Maddi-texniki bazaya məsrəflər həyata keçirilən zaman uçotda yaradılmış yığım fondlarının azalmasını və istifadə edilmiş yığım fondlarının artmasını əks etdirirlər.

Sonra yığım fondlarının istifadə edilməsi hesabına əsas vəsaitlərin artmasını belə əks etdirirlər:

335/3 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 3-cü «Yığım fondları» subhesabının debeti

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» subhesabının krediti

Torpaq, tikili və avadanlıq obyektləri istismara verildikdə 3-cü «Yığım fondları» subhesabında uçota alınan vəsaitlərin mənbələri azalmır.

İstehlak və yığım fondlarının vəsaitlərinin istifadə edilməsi ayrıca uçota alınır. İstehlak fondu hissəsində subhesabı aşağıdakı:

- işçilərə birdəfəlik yardım göstərilməsi qaydasına verilmiş, istirahət evlərinə, sanatoriyalara putyovkalara, əldə edilmiş bəxşislərə görə ödənilmiş məbləğlərə – pul vəsaitlərinin uçotu;

- müəssisələrin xalis mənfəətindən ödənilən, hesablaşmış mükafatların və təltifatların məbləğinə – əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar və i.a. hesablarda müxəbirləşməklə debetləşir.

5-ci «İstehlak fondları» subhesabı üzrə kredit qalığı, hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına fondun vəsaitlərinin qalığına, debet üzrə dövriyyə – məqsədli tədbirlərə sərf edilmiş məbləğləri, kredit üzrə dövriyyə – hesabat dövrü ərzində mövcud olan mənbələr hesabına fondun tamamlanmasını göstərir. İstehlak fondunun vəsaitləri təsdiq edilmiş smetaya müvafiq olaraq sərf olunurlar.

İstehlak fondunun vəsaitləri işçilərin maddi mükafatlandırılmasına, smeta ilə nəzərdə tutulan sosial və digər tədbirlərə (kapital qoyuluşlarından başqa) sərf olunurlar.

Fəhlə və qulluqçulara maddi yardımın, təqaüdə gedən əmək veteranlarına birdəfəlik yardımın göstərilməsinə, xüsusi mühüm istehsalat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə görə ayrı-ayrı işçilərə birdəfəlik təltifatın ödənilməsinə belə yazılış verilir:

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

221 sayılı «Kassa hesabının» krediti

Müəyyən edilmiş normalardan artıq ezamiyyə xərclərinin müəssisənin rəhbərinin sərəncamına görə ödənilməsinə aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

335/5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

244 sayılı «Təhtəl hesab məbləğlər» hesabının krediti

İstehlak fondu əsasən illik işin yekununa görə təltifatların verilməsinə, əlavə (qanunla müəyyən edilmiş dövrdən artıq) məzuniyyətlərin, səhmlər və müəssisənin əmlakına əmək kollektivi üzvlərinin qoyduqları vəsaitlərə görə dividendlərin ödənilməsinə; istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilən baxışların və konkursların yekununa görə mükafatların ödənilməsinə; müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət hesabına sərf edilən əməyin ödənilməsinə çəkilən xərclərin müvafiq pay hissəsində hər illik məzuniyyətlərin ödənilməsinə yaradılır və sərf edilir. Bu zaman belə yazılış tərtib edilir:

335/5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti

İstehlak fondunun vəsaitləri həmçinin müəssisənin balansında dayanan məktəbə qədər uşaq müəssisələrinin, məktəbli düşərgələrinin, müalicə, mədəni maarif müəssisələrinin məsrəflərinin, mənzil-kommunal təsərrüfatının zərərlərinin örtülməsinə sərf olunurlar. Belə xərclərə bu cür yazılış verilir:

335/5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

731 sayılı hesabın «Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar» subhesabının krediti

Bu fondun hesabına istirahət və müalicə üçün müəssisə tərəfindən əldə edilən putyovkalar verilə bilər. Onların dəyərinə belə yazılış verilir:

335/5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

224 sayılı «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları» hesabının «Pul sənədləri» subhesabının krediti.

Müəssisələr bu fondan aşağıdakıları ödəyə bilərlər:

- ekskursiyalara putyovkalar;
- zavod yeməxanalarından işçilərin yeməyinin ucuzlaşdırılmasına xərclər;
- iş yerinə və geriye gediş üçün ictimai nəqliyyatdan istifadə olunmasına görə gediş biletlərinin dəyəri;
- güzəştli şərtlərlə təqaüdlərin ödənilməsinə örtmək üçün əhalinin sosial müdafiəsi fonduna vəsait qoyuluşu;
- kollektiv bağların abadlığı üzrə xərclər.

Fondun hesabına kooperativ və fərdi tikintiyə və b. işçilərə əvəzsiz maddi yardım verilə bilər. Belə xərclər bu cür yazılışla əks olunurlar:

335/5 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 5-ci «İstehlak fondları» subhesabının debeti

221 sayılı «Kassa» hesabının krediti

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının krediti

Beləliklə istehlak fondu aşağıdakı xərclərin ödənilməsi üçün istifadə edilir:

- a) işçilərin iş yerinə ümumi istifadədə olan nəqliyyatla, şəhər ətrafı elektrik vaqonları ilə gediş-gəlişinin ödənilməsi üzrə;
- b) əlavə (qanunla müəyyən edilmiş müddətdən artıq) məzuniyyətlərin, işçilərə maddi yardımın göstərilməsinin ödənilməsi üzrə, təqaüdə gedən əmək veteranlarının birdəfəlik yardımın ödənilməsinə, əmək kollektivləri üzvlərinin səhmləri və qoyduqları vəsaitə görə dividendlərin ödənilməsi üzrə;
- c) yeməxanalarda (bufetlərdə) pulsuz və ya güzəştli qiymətlərlə yeməyin verilməsi üzrə;
- ç) yeməxanalarda (bufetlərdə) artan dəyərinin konsepsiyasını;

d) sağlamlıq tədbirlərinin və istirahətin təşkilinin həyata keçirilməsinə, o cümlədən müəssisənin müalicə müəssisələri üçün dərman ləvazimatlarının, istirahət və müalicə üçün ekskursiya və digər mədəni – maarif və bədən tərbiyəsi tədbirləri üçün putyovkalar əldə edilməsinə;

f) kollektiv bağçılığın abadlığı üzrə, kooperativ mənzil tikintisinə ilkin vəsait qoyuluşu üçün işçilərə əvəzsiz maddi yardım verilməsinə, kooperativ və fərdi tikintiyə verilmiş kreditin qismən ödənilməsinə, mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, ev təsərrüfatının genişləndirilməsinə və digər xüsusi tələbat üçün gənc ailələrə faizsiz ssudaların verilməsinə görə.

İstehsalat təyinatlı vəsaitlərin mənbələri ilə əlaqədar olmayan sosial sferanın fondu ayrılmışdır.

335/4 sayılı hesabın 4-cü «Sosial sferanın fondu» subhesabında qeyri-istehsalat təyinatlı obyektlərin inkişafının maliyyə təminatının hərəkətini əks etdirirlər. Onda həmçinin sosial sferaya aid olan əvəzsiz alınmış əmlakın dəyişilməsini uçota alırlar. Beləliklə, digər təşkilatlardan əvəzsiz alınmış aktivlərin mədaxil eilməsini bu cür əks etdirirlər:

111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» hesabının debeti

101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər-Dəyər» hesabının debeti

201 sayılı «Materiallar» hesabının debeti

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti

335/4 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının 4-cü «Sosial sferanın fondu» subhesabının krediti

Sosial sferanın fondu sosial sferanın inkişafının (kapital qoyuluşlarını) maliyyə təminatı kimi ehtiyatlandırılmış (yönəldilmiş) məbləğləri özündə əks etdirirlər.

Sosial sferanın istehlak fondları, təsis sənədlərində müəyyən edilmiş normativlər hüdudunda müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət hesabına yaradılırlar.

Yuxarıda göstərildiyi kimi müəsisə sosial sferanın fonduna (335/4 sayılı hesabın 4-cü subhesabının krediti) mənfəətdən ayırmalarla yanaşı (341/2 sayılı hesabın 2-ci subhesabı) sosial sferanın bölmələrində istifadə edilmək üçün ayrılmış,

əvəzsiz olaraq alınan əmlakı və pul vəsaitlərini yönəldir (111,201,207,221,223 sayılı hesabın debeti). Həmin fondun vəsaitləri hesabına müəssisə mənzillər, kotedclər, yaşayış evləri və digər sosial əhəmiyyətli obyektlər əldə edə bilər və ya onların inşasının maliyyələşdirilməsini təmin edə bilər.

Sosial sferanın fondu hesabına müəssisənin balansında dayanan mənzil-komunal təsərrüfatının, səhiyyənin, mədəniyyətin, idmanın, uşaq sağlamlıq müəssisələrinin, istirahət evlərinin, obyektlərin saxlanması maliyyələşdirilir.

Müəssisə fondun vəsaitlərinin hər hissəsinin ərazinin büdcə təşkilatlarına: xəstəxanalara, kitabxanalara, məktəblərə və b. sponsor yardımını göstərilməsi üçün yönəldilməsi haqqında qərar qəbul edilə bilər.

Hesabdarlığın tam jurnal-order forması zamanı xüsusi təyinatlı fondlar 12 sayılı jurnal-orderdə, ixtisar olunmuş jurnal-order forması zamanı 7 sayılı jurnal-orderdə, sadələşdirilmiş formalar şəraitində isə C-5 cədvəlində uçota alınır. Analitik uçot fondların hər biri üzrə yaradılma mənbələri istifadə olunma istiqamətləri çərçivəsində aparılır.

Qüvvədə olan qanunvericilik kiçik müəssisələrə xüsusi təyinatlı fondları yaratmağa icazə verir. Belə halda müəssisənin istehsal və sosial inkişafına və onun işçilərinin maddi yardımına faktiki məsrəfləri smeta xərclərinə müvafiq olaraq bilavasitə 341 sayılı «Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərər)» hesabında və ya bir başa 801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabını 20,50,51,52,60,70,71,75,76 və b. hesablarla müxabirləşməklə uçota almaq məsləhət görülür. Belə variant zamanı 801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı iki hesaba: 1-ci «Mənfəətin istifadəsi» və 2-ci «Mənfəət və zərərlər»ə bölünür.

İl ərzində mənfəətin onun istifadə edilən məbləğləri 801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabında açıq halda – 2-ci subhesabın krediti üzrə mənfəət artan yekunla, 1-ci subhesabın debeti üzrə isə – onun istifadə edilməsi göstərilir. İlin axırında hesabat ilindən sonrakı ilin yanvarın 1-nə olan vəziyyətə istifadə edilmiş mənfəətin məbləğlərinə onun azalması əks etdirilir və hesabatda mənfəətin istifadə edilmiş məbləği əks etdirilir.

İstehlak və yığım fondlarının analitik uçotu, onların hər birinin növü üzrə ayrıca aparılır ona görə ki, müvafiq vəsaitlərin yaradılması və sərf edilməsinin istiqamətləri haqqında informasiyanın yaranmasını təmin edir.

Bazar iqtisadiyyatın şəraitində işləyən təşkilatların uçot təcrübəsində, xüsusi təyinatlı fondların tərkibində özəlləşmə və xeyriyyə fondları uçota alınır bilər. Adətən onlar konkret proqramların məqsədli maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilirlər və vergiyə cəlb olunmasının güzəştli rejiminə malikdir.

3.4. Məqsədli maliyyələşmələrin və daxil olmaların və qarşıdakı ödəmələr üçün ehtiyatların uçotu.

Müəssisələr bu və ya digər tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılmış vəsaitlər ala bilirlər, həmin vəsaitlər məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar adlanır. Onlara digər müəssisələrdən daxil olan vəsaitlər, hökumət orqanlarının subsidiyaları, uşaq müəssisələrində (baxçalarda, körpələr evində) uşaqların saxlanması üçün valideynlərin ödədikləri pul vəsaitləri və b. aiddirlər.

Məqsədli maliyyələşmə və daxil olmalara ciddi müəyyən edilmiş məqsədlərə təşkilatlar tərəfindən alınmış vəsaitləri: uşaq müəssisələrinin saxlanılmasına, kadrların hazırlanmasına, makroiqtisadiyyat əhəmiyyətinə malik olan elmi-tədqiqat işlərinə və b. aid edirlər. Onların maliyyələşdirilməsi büdcədən ödənilən təxsisatlar, valideynlərin ödədikləri haqqqlar, təhsilə görə ödəmələr, xüsusi təyinatlı fondların vəsaitləri, digər təşkilatlardan alınan vəsaitlər və b. hesabına həyata keçirilir.

Adətən məqsədli mənbələrdən müvafiq tədbirlər qismən maliyyələşdirilir. Belə ki, məsələn, valideynlərin ödədikləri haqqqlar, uşaq baxçalarının və körpələr evinin saxlanmasına çəkilən məsrəflərin ödənilməsi mənbələrində ancaq kiçik bir hissəni təşkil edirlər; bunun üçün istehlak fondlarının və digər mənbələrin vəsaitlərini istifadə edirlər.

Yuxarıda qeyd olunan vəsaitlərin uçotu üçün 444 saylı «Uzunmüddətli və məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» və 544 saylı «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabı tətbiq edilir. Bu hesab passivdir və kreditin qalığı olur, o müəssisənin sərəncamında olan, istifadə edilməmiş məqsədli təyinatlı vəsaitləri, debet üzrə dövriyyə – bu və ya digər tədbirdə istifadə edilən vəsaitləri kredit üzrə dövriyyə – maliyyələşməni və digər məqsədli daxil olmaları əks etdirir. Müəyyən məqsədlərə alınan vəsaitlər aşağıdakı yazılışlara əks etdirilir:

- a) başqa təşkilatlardan, müəssisələrdən və şəxslərdən alınmış vəsaitlərin daxil olması:

221 №-li «Kassa» hesabının debeti

223 №-li «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti

223 №-li «Valyuta hesabı» hesabının debeti

444 sayılı «Uzunmüddətli və məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» və 544 sayılı «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının krediti.

b) uşaqların körpələr evində və baxçalarda saxlanması üçün valideynlərdən ödəməyə hesablanmış haqqların, xüsusi kurslarda oxumağa görə ödəmələrin və i.a. hesablanmasına:

177 (217) sayılı «Digər uzunmüddətli debitor borcları» hesabının debeti

544 (444) sayılı «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının krediti.

Məqsədli maliyyələşmələr və məqsədli daxil olmaların vəsaitləri təsdiq edilmiş smetaya ciddi müvafiq olaraq sərf olunur. Maliyyələşdirilməsi ancaq məqsədli mənbələr hesabına həyata keçirilməli olan ehtiyaclara digər vəsaitlərin yönəldilməsi və məqsədli vəsaitləri təyinatından kənar istifadə edilməsi qadağandır.

Bir vəsaitlərin sərf edilməsi istiqamətindən asılı olaraq əks etdirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsinə istifadə edilən vəsaitlərin məbləğinə belə yazılış tərtib edilir:

444 sayılı «Uzunmüddətli və məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının debeti

113 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının krediti

Məqsədli maliyyələşmələr hesabına işçilərə hesablanmış əmək haqqı aşağıdakı mühasibat yazılışı ilə əks etdirilir:

544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının debeti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti

Əhalinin sosial müdafiəsi fonduna, məşğuliyyət fonduna həmin əmək haqqından ayırmalar aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının debeti

522 sayılı «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabının krediti.

Malgöndərənlərin maddi qiymətlilərinin, xidmətlərinin ödəmə tələbnamə-tapşırıqlarının ödənilməsi aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

444 sayılı «Uzunmüddətli və məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının debeti

431 sayılı «Malgöndərənlər və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları» hesabının krediti.

Məqsədli maliyyələşmə hesabına uşaq müəssisələrinin saxlanmasına çəkilən xərclərin xərclənməsinə bu cür yazılış tərtib edilir:

544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabının debeti

731/9 sayılı hesabın 9-cu «Xidmətedici istehsalatlar və təsərrüfatlar» hesabının krediti.

335 sayılı «Digər ehtiyatlar», 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)», 96 №-li 544 sayılı «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesablarında uçota alınan təsərrüfat vəsaitlərinin mənbələrinin məzmununun, təyinatının və istifadə edilməsinin bir cinsliyi ilə əlaqədar olaraq, bir registrdə – 12 sayılı jurnal-orderdə əks olunurlar, burada bu hesablar üzrə əməliyyatların həm sintetik və həm də analitik uçotu təşkil olunur, 12 sayılı jurnal-orderdə əməliyyatların qeyd olunması üçün əsas kimi mühasibatın arayışları, bankın çıxarışları, kassirin hesabatları və b. xidmət edirlər. Debet üzrə dövriyyələr əvvəlcə müxtəlif jurnal-orderlərdən izahat-vərəqədə toplanırlar.

Məqsədli maliyyələşmələrin və daxil olmaların analitik uçotu müvafiq məşinoqram – qruplaşma cədvəllərinin əsasında onların növləri və istifadə istiqamətləri üzrə aparılır.

Müəssisələr 544 sayılı «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar» hesabında məqsədli tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün alınmış vəsaitləri (223 sayılı hesabın debeti, 544 sayılı hesabın krediti) uçota alırlar. Məsələn, əgər

müəssisənin balansında uşaq baxçası varsa, onda 544 sayılı hesabın kreditinə uşaqların saxlanması üçün valideynlərin ödəmələrini qəbul edirlər (177 sayılı hesabın 3-cü subhesabının debeti, 544 sayılı hesabın krediti, 221, 223 sayılı hesabların debeti, 177 sayılı hesabın 3-cü subhesabının krediti). Əvvəlcə 731 sayılı hesabın debetində uçota alınan, uşaq baxçasının saxlanmasına çəkilən xərcləri, hər ay məqsədli maliyyələşmələrin vəsaitləri hesabına silirlər (544 sayılı hesabın debeti, 731 sayılı hesabın krediti).

İstehsalat kooperativləri 544 sayılı hesabda əmək kollektivləri üzvlərinin daxil olma və pay haqqlarını uçota alırlar (223 sayılı hesabın debeti, 544 sayılı hesabın krediti). Daxil olma haqları geri qaytarılmır. Pay haqları nominal (nizamnamə) kapitalla yönəldilir. Kooperativdən çıxan zaman onun üzvünə pay haqqı geri qaytarılır (544 sayılı hesabın debeti, 221,223 sayılı hesabların krediti).

Müsabiqələrdə (satışda) öz səhmlərinin paketini satan və belə müsabiqələrin şərtlərinə görə onların qaliblərindən investisiyalara vəsait alan özəlləşmiş təşkilatlar, onların uçotda məqsədli maliyyələşmə kimi pul vəsaitlərinin uçotu hesabları ilə müxabirləşməklə 544 sayılı hesabın kreditində əks etdirilir. Qeyd olunan vəsaitlərin sərf edilməsi investisiya müsabiqələrinin şərtlərinə müvafiq olaraq işlənilib hazırlanmış investisiya proqramında nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilir. İnvestisiya proqramı nəzərdə tutulan müddətlərdə birbaşa təyinatı üzrə istifadə olunan, alınmış investisiya məbləğləri, vergiyə cəlb olunan mənbəni artırırlar. Əgər qeyd olunan vəsaitlər təyinatı üzrə istifadə olunmamışdırsa, onda bu hissədə onlar ümumi müəyyən edilmiş qaydada mənfəət üzrə vergiyə cəlb olunan mənbəyə daxil edilməlidirlər.

Özəlləşdirilmiş bələdiyyə və dövlət müəssisələri 544 sayılı hesabda özəlləşmə fondunun yaradılması üzrə əməliyyatları (ayrıca «Özəlləşmə fondu» subhesabında) habelə özəlləşmiş müəssisə tərəfindən özəlləşmə fonduna yönəldilən, onun səhmləri hissəsində Əmlak fondunun satışından əldə edilən pul vəsaitlərini əks etdirirlər. Səhmlərə görə Əmlak fondunun borclarının uçotu, 544 sayılı hesabın «Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar» subhesabında həyata

keçirilir. Bu əməliyyatların əks etdirilməsi qaydası respublikanın Maliyyə nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Balansında mənzil fondu olan müəssisələr 544 sayılı hesabda kommunal xidməti üzrə: mərkəzi istilikxana, su təchizatı, o cümlədən isti su təchizatı, çirkab sularının axıdılması (kanalizasiya xidməti), enerji təchizatı, ev və ətraflı ərazinin tibb təmizliyinə riayət olunması, radioya görə, kollektiv televiziya antenasının istifadəsinə görə xərcləri və mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan toplanan pulları uçota alırlar.

544 sayılı hesabın debetində kommunal xidməti üzrə toplanmayan pullar (731 sayılı hesabın kreditində), 544 sayılı hesabın kreditində isə- mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan onların ödənilməsi üçün artıq toplanan pullar əks olunurlar (731 sayılı hesabın debetində). Kommunal xidməti üzrə xərclər əvvəlcə 731 sayılı hesabın debetində (201,207,202,431,521,522,533,244,245 və b. hesabların kreditində) uçota alınır. Mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan toplanan pullar 731 sayılı hesabın kreditində (445 sayılı hesabın debetindən) əks olunurlar. Hər ay kommunal xidmətlərinin hər bir növü üzrə pulun artıq toplanmasını (731 sayılı hesabın kredit dövriyyəsi, debet dövriyyəsindən artıq olduqda) və ya pulun az tonlanması (731 sayılı hesabın debet dövriyyəsi kredit dövriyyəsindən çox olduqda) aşkar edirlər. Az tonlanan pullar mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan əlavə toplanmalıdır, artıq toplanan pullar isə geri qaytarılmalıdır. Yenidən hesablaşmaları hər ay aparmaq olduca zəhmətli olduğuna görə, belə işlər adətən daha uzun fasiləli vaxta görə (rübə, yarım ildə və ya ildə bir dəfə) aparılır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, belə təcrübə zamanı inflyasiya prosesi hesabına müəssisə iqtisadi itkilərə yol verir.

Bir sıra hallarda pulun tam toplanmamasına səbəb, uçota alınan çatışmamazlıq, icarədarlardan pulun toplanmasının tam olmaması hesab olunur. Əgər su təchizatına və istilik təchizatına görə pulun tam toplanmaması evlərin daxili xətlərini və müəssisənin qurğularının xidməti üzrə işlər zəif təşkil olunması nəticəsində baş baş veribsə, onda o onların əlavə pul toplanması hesabına ödəməyə tam səlahiyyətli deyildir.

Mərkəzi istilikxana və isti su təchizatı üzrə yenidən hesablaşmaları, bir qayda olaraq, istilik vermə mövsümü başa çatdıqda, pulun məbləğinin tam toplanmaması (artıq toplanması) qəti olaraq aşkar edildikdə aparırlar. Belə halda yeni istilik vermə dövrünə smetalar təqrib olunan zaman tam toplanmayan (artıq toplanan) məbləği metaya (smetadan) daxil edirlər (çıxarırlar).

444 sayılı hesabın kreditində təsiçi müəssisələr nizamnamə kapitalına qoyuluş hesabına törəm əvə ya onların iştirakı ilə yaradılan digər müəssisələrin istifadə etmək hüququ olmaqla təqdim etdikləri torpaq, tikili və avadanlıqları (onları ödəmədən) əks etdirilər (183 sayılı hesabın debeti), burada bu məbləğ müqavilənin fəaliyyət müddəti başa çatana qədər uçota alınacaq, sonra isə tərsinə yazılışla (444 sayılı hesabın debeti, 183/1 sayılı hesabın krediti) silinəcəkdir.

Əgər əsas vəsaitlərdən istifadə hüququ sonradan ödəmək şərti ilə verilmişdirsə (183/1 sayılı hesabın debeti, 442 sayılı hesabın krediti), onda 444 sayılı hesabda daxil olan ödəmələrin məbləğlərini uçota alırlar (223 sayılı hesabın debeti, 444 sayılı hesabın krediti). Müqavilənin başa çatdığı vaxta 444 sayılı hesabda (kredit qalığı), 183 sayılı «Digər uzunmüddətli investisiyalar» hesabının I-ci «Paylar və səhmlər» subhesabında olan debet qalığına bərabər məbləğ olur.

223.2 sayılı hesabın 2-ci «Valyuta hesabı» subhesabının debeti

801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabının krediti.

184 sayılı «Sair uzunmüddətli maliyyə aktivlərinin dəyərinin azalmasına görə düzəlişlər» hesabının 2-ci «Qiymətli kağızlarla qoyuluşların qiymətdən salınmasına görə ehtiyatlar» subhesabında başqa müəssisələrin qiymətli kağızlarına – səhmlərinə, istiqrazlarına və digər borc öhdəçiliyinə xüsusi vəsait qoyuluşunun mümkün olan qiymətdən salınmasına görə müəssisə tərəfindən yaradılan ehtiyat əks etdirilir:

801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabının debeti

184 sayılı hesabın 2-ci «Qiymətli kağızlara qoyuluşların qiymətdən salınmasına görə ehtiyatlar» subhesabının krediti.

184 sayılı hesabın 2-ci subhesabı üzrə analitik uçot hər bir qiymətli kağız üzrə aparılır.

Qarşıdakı xərclər və ödəmələrin ehtiyatları xərclərin bəzi növlərinin faktiki baş verməsinə qədər onların məhsulların maya dəyərinə və ya tədavül xərclərinə qabaqcadan daxil edilməsi nəticəsində yaradılır. Müvafiq vəsaitlərin faktiki sərf edilməsi sonra artıq yaradılmış ehtiyat hesabına həyata keçirilir.

Müəssisədə həyata keçirilməyən, lakin gələcəkdə baş verəsi xərclər meydana çıxa bilər. Onları qarşıdakı xərclər və ya qarşıdakı ödəmələr adlandırırlar. Onlara əsasən: məzuniyyətlərin ödənilməsinə, tikili və avadanlıqların təmirinə xərclərə, istehsalın mövsümi xarakteri ilə əlaqədar olaraq hazırlıq işləri üçün istehsalat məsrəflərin, kirayə əşyalarının təmiri üzrə qarşıdakı məsrəflərə, illik işin yekununa görə, uzun illər işləməyə və digər məqsədlərə görə təltifatın ödənilməsinə, qanunvericiliklə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin normativ aktları ilə və ya Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi ilə razılığa görə Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri və idarələri tərəfindən təsdiq edilmiş, məhsulların maya dəyərinə daxil edilən məsrəflərin tərkibinin xüsusiyyətlərinin sahə təlimatı ilə nəzərdə tutulan ehtiyatı aid edirlər.

İstehsal və ya tədavül xərclərinə, xərcləri və ödəmələri bərabər qaydada daxil etmək məqsədi ilə müəyyən edilmiş qaydada ehtiyatlandırılmış məbləğlərinin vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 512 sayılı «Qısamüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabı ayrılmışdır. İstehsal və tədavül xərcləri hesabına məbləğlərin ehtiyatlandırılması qaydasının özü müvafiq qanunvericilik və digər normativ aktlarla nizama salınır.

Müəssisələrin çoxu məzuniyyətə görə hesablanmış məbləğləri istehsal xərclərinə (202,721,731,711 vəb. hesabların debetinə, 412/1 hesabın kreditinə) daxil edirlər. Lakin məzuniyyətlər əmək kollektivinin üzvlərinə il ərzində qeyri-bərabər verilir ki, bu da məhsulların (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərini təhrif edir. Bunun baş verməməsi üçün məzuniyyətlərin ödənilməsindən ötəri ehtiyatın yaradılması (202,721,731,711 və b. hesabların debeti, 412/I №-li hesabın subhesabının krediti) və məzuniyyət məbləğlərinin yaradılmış ehtiyatdan hesablanması (412/I №-li hesabın debeti, 533 №-li hesabın krediti) məqsədəuyğundur.

Məzuniyyətə görə hesablanmış məbləğlərin mühasibat uçotu hesablarında necə əks etdirilməsi məsələsini, qarşıdakı il üçün uçot siyasətini qəbul edən zaman müəssisə özü müəyyən edir.

İstehsal xərcləri hesabına ehtiyata hesablanan məbləğlər aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

202 sayılı hesabın «İstehsalat məsrəfləri» hesabının debeti

202.9 sayılı hesabın «Köməkçi istehsalat» subhesabının debeti

202.8 sayılı hesabın «Ümumistehsalat xərcləri» subhesabının debeti

721 sayılı hesabın «İnzibati xərclər» hesabının debeti

731 sayılı hesabın «Çıxışdan olan itkilər» subhesabının debeti

412 sayılı hesabın «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının krediti.

Əvvəllər ehtiyat yaradılan, sonra isə faktiki baş verən xərclər və ödəmələr aşağıdakı yazılışlarla əks etdirilir:

a) Məzuniyyət vaxtına görə işçilərin əmək haqqının və uzun illər işləməyə görə hər illik təltifatın məbləğlərinə:

412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının debeti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti

b) Torpaq, tikili və avadanlıqların təmiri üzrə faktiki məsrəflərin məbləğinə:

412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının debeti

202.9 sayılı hesabın «Köməkçi istehsalat» subhesabının krediti

201 sayılı «Material ehtiyatları» hesabının krediti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti

522 sayılı «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabının krediti

531 sayılı «Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti.

c) Köhnəlmiş avtomobil təkərlərinin yeniləri ilə əvəz edilənlərinin məbləğinə:

412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının debeti

201 sayılı «Material ehtiyatları» hesabının krediti

ç) Mövsümi sahələrdə hazırlıq işlərinin faktiki maya dəyərinə və torpağın becərilməsi üzrə xərclərə:

412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının debeti

202.9 sayılı hesabın «Köməkçi istehsalat» subhesabının krediti

531 sayılı «Malgöndərənələr və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti.

201 sayılı «Material ehtiyatları» hesabının krediti

533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabının krediti

522 sayılı «Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər» hesabının krediti.

d) Müvəqqəti qurğuların dəyərinin və ya qeyri-əsaslı işlər üzrə məsrəflərin silinməsi zamanı:

412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» hesabının debeti

207 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti

731 sayılı hesabın «Qeyri-əsaslı işlər» subhesabının krediti.

Lazım olduqda müəssisələr maliyyə nazirliyinin razılığı ilə digər ehtiyatları da yarada bilərlər.

Yuxarıda sadalananlardan başqa müəssisələrdə həmçinin mənfəət hesabına da ehtiyatlar yaradıla bilər (həm balans, həm də müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdən).

İlin axırında (dekabr) 412/I sayılı hesabın I-ci subhesabı üzrə qalığın inventarlaşması aparılır: artıq hesablanmış məbləğ storno edilir (azaldılır), tam hesablanmış məbləğ isə əlavə hesablanır.

Məzuniyyətlərin ödənilməsi üçün vəsaitlərin hər ay ehtiyatlandırılmasının ölçüsünü müəssisə əməyin ödənilməsinin illik fondundan asılı olaraq müstəqil olaraq müəyyən edir.

Müəssisələr öz uçot siyasətini işləyib hazırlayan zaman təmir fondu yarada bilər, onun vəsaitlərini əsas vəsaitlərin təmirinin bütün növlərini (cari, orta, əsaslı) maliyyələşdirilməsinə istifadə edə bilərlər. Ayırmaların ölçüsünü müəssisə özü təsdiq edir; təmir fonduna hesablanmış məbləğləri istehsal xərclərinə daxil edirlər (202,202.8,202.9,721,711 sayılı hesabların debeti, 412/2 sayılı hesabın ikinci

subhesabının krediti), əsas vəsaitlərin təmirinə faktiki məsrəfləri isə hər ay yaradılmış ehtiyatın hesabına silirlər (412/2 sayılı hesabın 2-ci subhesabının debeti, 202.9,431 sayılı hesabların krediti). 412 sayılı hesabın inventarlaşmasının 1 yanvar vəziyyətinə görə hər il aparırlar. Əgər növbəti il üçün uçot siyasətini müəyyən edən zaman müəssisə ehtiyatların yaradılmasının məqsədə uyğun hesab etmirsə, onda hesabat ilinin 31-i dekabr vəziyyətinə görə onların qalıqları mənfəətə birləşdirilməlidir (412 sayılı hesabın I-ci və 2-ci subhesablarının debeti, 801 sayılı hesabın krediti).

Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotu və hesabatı haqqında Əsasnamənin yeni redaksiyasında ehtiyatların yaradılması dairəsini məhdudlaşdırmaq lazımdır. Gördüyümüz kimi bu müəssisə üçün çoxlu mürəkkəbliklər yaradır.

Qarşıdakı xərclərin və ödəmələrin ehtiyatları müəssisələrdə bəzi xərclərin istehsal və ya tədavül məsrəflərinə bərabər qaydada daxil etmək və məhsulların maya dəyərini daha dəqiq hesablanmasını tətbiq etmək məqsədi ilə yaradılır.

Bu ehtiyatlar aşağıdakı məqsədlər üçün yaradılır:

- 1) İşçilərin növbəti məzuniyyətinin ödənilməsinə;
- 2) Torpaq, tikili və avadanlıqların təmiri üzrə qarşıdakı məsrəflərin ödənilməsinə;
- 3) Sənayenin mövsümi sahələrində hazırlıq işləri üzrə istehsalat məsrəflərinin ödənilməsinə;
- 4) Uzun müddət işləməyə görə təltifatın ödənilməsinə;
- 5) Kirayə əşyalarının təmiri üzrə qarşıdakı məsrəflərin ödənilməsinə;
- 6) İllik işin yekununa görə təltifatın ödənilməsinə və məhsulların (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərinə daxil edilən məsrəflərin tərkibinin sahə xüsusiyyətləri ilə nəzərdə tutulan digər məqsədlərə.

Yuxarıda göstəriləyi kimi ehtiyatların uçotu üçün 412 sayılı «Uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri» adlı passiv hesabını istifadə edirlər. Ehtiyatların hesablanmasını bu hesabın kreditində, faktiki xərcləri və yaradılmış ehtiyatlar hesabına ödəmələri isə – hesabın debeti üzrə əks etdirirlər.

Bu və ya digər ehtiyatın məbləğlərinin yaradılmasının və istifadə edilməsinin düzgünlüyü dövrü olaraq smetanın və hesablamaların məlumatları üzrə yoxlanılır. Hesabat ilinin axırında yaradılmış uhtiyatların məcburi inventarlaşması həyata keçirilir. Xüsusi hesablamalar yolu ilə hesabat ilindən sonrakı ilin yanvarın I-də olan ehtiyatların qalıqlarının düzgünlüyü yoxlanılır. Kənarlaşmalar aşkar edilən halda növbəti ilə keçən ehtiyatların düzəlişi aparılır.

Məzuniyyətlərin ödənilməsi üçün müvafiq dövrdə fəhlələrə faktiki hesablanmış əmək haqqından, sosial sığorta ayırmalarından və müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirməyə görə müavinətlərin ödənilməsindən plan faizi ilə istehsal və ya tədavül məsrəflərinə hər ay məbləğlərin ayrılması yolu ilə yaradılır.

Nəticə və təkliflər

Bakı şampan şərabları zavodunun məhsul istehsalı üzrə nəzərdə tutulan tapşırıq kompleks göstərici olmaqla istehsal həcmnin genişlənməsinə, məhsul satışı və mənfəət planının yerinə yetirilməsinə, eyni zamanda müəssisənin kapitallarının yaranmasına və ən nəhayət yeni texnikanın tətbiqinə şərait yaradır. Ona görə də BŞŞZ-nun digər iqtisadi göstəriciləri istehsal proqrammasının öz vaxtında yerinə yetirilməsinə şərait yaratmalıdır.

Müəssisə yeni təşkil olunarkən istehsal prosesinə başlamaq üçün dövlət büdcəsi tərəfindən ona müəyyən miqdarda əvəzsiz olaraq torpaq, tikili və avadanlıq və dövriyyə vəsaiti verilir və ya təsisçilər tərəfindən vəsaitlər qoyulur. Bu növ vəsaitin sonrakı artımı müəssisənin əldə etdiyi mənfəət hesabına olur. Ona görə də bu kapitallara müəssisənin özünün xüsusi kapitalı deyilir.

Bakı şampan şərabları zavodunda 1 yanvar 2015-ci il tarixə 7645668 manatlıq ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapital olmuşdur.

2015-ci il ərzində nominal (nizamnamə) kapitalı artmamışdır. İlin həm əvvəlinə, həm də sonuna zavoda əlavə kapitalı olmamışdır. Yığım kapitalı 2015-ci ilin əvvəlinə 10584 min manat, 2015-ci ilin əvvəlinə 10551 min manat olmuşdur. Bu məbləğ öz əksini əlavə 5 saylı müəssisə balansına əlavə formasında tapmamışdır,

Məlumdur ki, Bakı şampan şərabları zavodunun əldə etdiyi faktiki mənfəətin çox hissəsi əmtəəlik məhsulun satışından yaranır. Məsələn, satışdan əldə edilən mənfəətin ümumi məbləği əsasən əmtəəlik məhsulun həcmindən asılıdır. Belə ki, BŞŞ-1 zavodunun 2015-ci ildə əldə etdiyi 10370 min manatlıq mənfəətin 9412 manatı əmtəəlin məhsulun satışından əldə edilmişdir.

Maliyyə planlaşdırılmasının prinsipləri qarşılıqlı hesabat dövrlərinin maliyyə nəticələrinin uçotunun ayrıca olmasının vacibliyi, daha doğrusu, cari ilin və keçən illərin maliyyə nəticələrinin uçotda sərbəst əks etdirilməsinin vacib olmasını lazım bilir.

Həvəsləndirmə fondları istehsalın rentabelliyyənin artırılmasında, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında

zavodun satış həcmnin və mənfəətin artırılmasında zavod işçilərinin maddi maraqlarını artırmaq məqsədi ilə yaradılır.

Göstəriciləri əsasında dissertasiya işi yazdığım Bakı şampan şerabları zavodunda bizim fikrimizcə müəssisə fond və ehtiyatların əmələ gəlmə mənbələrinin uçuotu zamanı baş verən çatışmamazlıqların aradan qaldırılması ilə zavodun mənfəətini artırmaq və onun iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək olar. Həmin çatışmamazlığın bir hissəsini işin yazılması gedişində işdə qeyd etmişik və digər təkliflər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bazar münasibətləri şəraitində gündəlik olaraq mənfəət üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək lazımdır ki, malalanlara məhsulun göndərilməsinin sürətləndirilməsi, onlarla hesablaşmaların həyata keçirilməsi, əmtəənin satışının müqavilə şəraitlərinə riayət olunması üçün öz vaxtında tədbirlər görülsün.

- Zavoda müəssisə kapitallarının əsas hissəsini təşkil edən nominal (nizamnamə) kapitalın sonradan artırılması, zavodun sərəncamında saxlanılan onun xalis gəlirinin (mənfəətin) bir hissəsinin vasitəsi ilə həyata keçirilsin.

- Zavodun son illərin balans məlumatlarından göründüyü kimi eytiyat kapitallarına mənfəətdən ayırmalar edilir. Bu kapitallara ayırmaların əhəmiyyətini nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə mənfəətdən vəsaitlər həmin kapitallara yönəldilsin.

- Təsərrüfatçılığın indiki şəraitində inkişaf etmiş sənayenin mühüm iqtisadi potensialının mövcud olması zamanı müəssisə kapitallarının yaxşı istifadə edilməsi məsələsi ön plana çəkilsin.

- Bazar münasibətlərini sürətləndirmək və məhsul istehsalını kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə yerinə yetirmək üçün stimulyat yaratmaq məqsədi ilə mədaxil və məxaricin tərtib olunan balanslarında müəssisə ehtiyatlarının artımını ilk növbədə mənfəət hesabına maliyyələşdirmək nəzərdə tutulsun.

- Zavodun yaradılan istehlak fondlarının sosial inkişafına, maddi həvəsləndirməyə və onun işçi heyətinin sosial müdafiəsinə düzgün istifadə edilməsinə nəzarət həyata keçirilsin.

- Balansda hesabat ilinin axırına qalmış yığım fondlarının vəsaitləri texniki yenidən silahlanmaya, yeni məhsulların mənimlənməsinə, yeni texnika və texnologiyanın mənimlənməsinə düzgün ifadə olunsun.

- Xüsusi təyinatlı kapitalların siyahısı və yaradılması qaydası təsis sənədlərində nəzərdə tutulduğu kimi nizama salınsın.

- Mühasibatlıqda ilk sənədlərin vaxtında işlənməsi və jurnal orderlərin düzgün tərtib olunması həyata keçirilsin.

- Zavodda nominal (nizamnamə), əlavə və ehtiyat kapitalının sonradan artırılması zavodun mənfəəti vasitəsi ilə həyata keçirilsin.

- Yığım və istehlak fondlarına ayırmalar düzgün həyata keçirilsin və onların düzgün istifadə edilməsinə audit nəzarəti həyata keçirilsin.

Yuxarıda qeyd olunan təkliflərin zavoda tətbiq olunması və uçot işlərinin öz vaxtında və düzgün aparılması nəticəsində müəssisə fondlarından istifadəni yaxşılaşdırır və zavodda məhsul istehsalı xeyli artır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

- 1.«Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları. 24 mart 1995-ci il, 29 iyun 2004-cü il.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülkü Məcəlləsi 28 dekabr 1999-cü il (2005-ci il sentyabrın 1-dək olan dəyişiklik və əlavələr)
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi 01 fevral 1999-cu il. (2000-ci il oktyabrın 1-dək edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə).
- 4.«Audit xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1994-cü il.
5. Müəssisələrin mühasibat uçotunun Hesablar Planı və onun tətbiqinə dair “2005-2008 –ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə Proqram”.
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsi. 11 iyul 2000-ci il (03 yanvar 2006-cı ilə olan əlavə və dəyişikliklər).
7. Mühasibat işi (normativ sənədlər toplusu). Bakı-2005-ci il, 22 iyun 2005-ci ilədək əlavələr və dəyişikliklər.
8. A.M.Səlimov, S.M.Səbzəliyev, H.İ.İbadov. Sənayedə mühasibat uçotu. Bakı-1991
- 9.Ə.A.Sadıqov, R.P.Rüstəmov. Mühasibat uçotu. Bakı-1993
- 10.Ə.L.Sadıqov, R.P.Rüstəmov. Mühasibat uçotu. Bakı-1994
11. V.İ.Əliyev, Ə.Ə.Babayev mühasibat uçotu. Bakı-2000
12. Ə.Ə.Sadıqov. Mühasibat (maliyyə) uçotu. I hissə. Bakı-2002
13. Ə.Ə.Sadıqov. Mühasibat (maliyyə) uçotu. II hissə. Bakı-2002
14. Q.Abbasov, S.Səbzəliyev və b. Mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı-2003
15. S.M.Səbzəliyev. Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı-2003
16. Q.Rzayev.Mühasibat uçotu və audit. Bakı-2006
17. R.Hacıyev. Auditin əsasları. Bakı-2006
- 18.Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, mühasibat (idarəetmə) uçotu. Bakı-2005

19. Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov. Mühasibat uçotu. Bakı 2008
- 20.Q.Ə.Abbasov. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı,2009
21. A.Kərimov. Mühasibat uçotu.Bakı, 2011.
- 22.A.M. Cəfərov. Mühasibat uçotu.Bakı, 2011.
23. T.Ə.Sadıqov, İ.M.Rzayev. Vergi uçotu və auditi.Bakı,2014
- 24.S.M.Səbzəliyev.Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu.Bakı,2014
25. S.M.Səbzəliyev,V.M.Quliyev.İdarəetmə uçotu. Bakı,2014
26. Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov. Mühasibat uçotu. Bakı , 2015
27. S.M.Səbzəliyev, Q.Ə.Abbasov.Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı , 2015
28. Analiz gkonomiki: Strana, rınok, firma. pod red. Prof.V.E.Rıbalkina, M. «MO», 1999
29. Abrötina M.S. Qraçeva A.V. Analiz finansovo-gkonomiçeskoy deätelğnosti predpriätia. M, DİS,1998
30. Analiz xozəystvennoy deätelğnosti promışlennosti./pod red. V.İ.Strajeva, Mn. Vış.Şk., 1998
31. Artemko M.S. Belendir M.V. Finansoviy analiz. M. DİS, 1999
32. Balabanov İ.T. Finansoviy analiz i planirovanie xozəystvuöheqo subcketa. Finansı i statistika, 2001
33. Bakanov M.İ. Şermet A.D. Teoriə gkonomiçeskoqo analiza M. Finansı i statistika, 2001
34. Kovalev V.V. Finansoviy analiz: Upravlenie kapitalom. Vıbor investiiy. Analiz otçetnosti. M. Finansı i statistika, 1999
- 35.Kovalev V.V., Patrov.V.V., Kak çitatğ balans. M.Finansı i statistika, 2001
36. Löbuşin N.P., Leheva V.B., Dğəkova V.Q. Analiz finansovo-gkonomiçeskoy deätelğnosti predpriätia

37. Malgkov T.M. Teoriya i praktika mejdunarodnogo buxqalterskoqo uqeta. Sankt-Peterburq, Biznes-press, 2001
38. Neqasev E.V. Analiz finansov predpriyatiya v usloviyax rinka. Minsk, Vış.ŞK.1997
39. Saviuka Q.V. Analiz xozaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya. Minsk, Vış.ŞK.2001
40. Upravlencheskiy uqet. (Pod Red. A.D. Şeremeta) M, ID FBK PRESS, 1999
41. Şeremet A.D., Sayfulin R.S. Metodika finansovoqo analiza. M. INFRA-M, 1996